

МАЛОПЕРЕЩЕПИНСЪКЕ

ДИВО

И.А. Зарецкий
Кладъ, найденный
при селѣ Малая-Перещепина
Константиноградскаго уѣзда
Полтавской губерніи

І.А. Кулатова, О.Б. Супруненко
Археологічна дослідницька діяльність
І.А. Зарецького

В.В. Приймак, О.Б. Супруненко
Малоперещепинський «скарб»

УДК 903.25 (477/53) "04/06"
ББК 63.4 (4УКР–4ПОЛ)
М 18

М 18 МАЛОПЕРЕЩЕПИНСЬКЕ ДИВО: Зарецький І.А. Скарб, знайдений при селі Мала Перещепина Костянтиноградського повіту Полтавської губернії; Кулатова І.А., Супруненко О.Б. Археологічна дослідницька діяльність І.А. Зарецького; Приймак В.В., Супруненко О.Б. Малоперещепинський «скарб». – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – 104 с., іл. – (Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації).

ISBN 978-966-

До уваги читачів пропонуються репринт першої наукової праці, присвяченої Малоперещепинському комплексу, – статті І.А. Зарецького, опублікованої в «Трудах Полтавской Ученой Архивной Комиссии» 1912 р., дослідження про наукову діяльність полтавського археолога та музейника з коментарями до оригінального тексту, а також науково-популярний нарис про цю унікальну археологічну знахідку початку ХХ ст.

Для археологів, істориків, краєзнавців, студентів, учнів шкіл, всіх, хто цікавиться минулим Полтавщини.

ББК 63.4 (4УКР–4ПОЛ)

© Кулатова І.А, Приймак В.В.,
Супруненко О.Б., 2013.
© ЦОДПА, 2013.
© ТОВ «АСМІ», 2013.

ISBN 978-966-

ТРУДЫ

ПОЛТАВСКОЙ

УЧЕНОЙ АРХИВНОЙ КОМИССИИ.

Издано подъ редакціей дѣйствительныхъ членовъ Комиссии

И. Фр. Павловскаго, А. Ф. Мальцева, А. В. Ладалки
и В. А. Пархоменко.

17-78

ВЫПУСКЪ ДЕВЯТЫЙ.

iv 9

Полтава.

Электр. тип. П. И. Марковича. Бульваръ Котляревскаго.

1912 г. 3304

ПОЛТАВСЬКИЙ
Обласный Державный Архив

Держархив
Полтавської області
Инв. № 4740
БІБЛОТЕКА

Іван Антонович Зарецький
(1857-1936)

К Л А Д Ъ

*найденный при селѣ Малая-Перецепина Констан-
тиноградскаго уѣзда Полтавской губерніи.*

29-го Мая сего 1912 года мальчишки пастушки одинъ сынъ козака Федоръ Ильичъ Деркачъ 12-ти лѣтъ, а другой его товарищъ сынъ козака Карпъ Ивановичъ Маджаръ 14-ти лѣтъ; оба жители села Малая-Перецепина, той-же Мало-Перецепинской волости, нашли случайно богатѣйшій древній кладъ, состоящій изъ множества золотыхъ и серебряныхъ предметовъ и золотыхъ Византійскихъ монетъ. Кладъ былъ найденъ при слѣдующихъ обстоятельствахъ. Мальчикъ пастушекъ, Федоръ Деркачъ, хата котораго отстоитъ отъ мѣста находки всего въ 200 саженьяхъ, проходя по песку провалился ногой, при чемъ въ ямкѣ подъ ногой оказался какой-то предметъ, который и обратилъ вниманіе Деркача. И когда онъ посмотрѣлъ въ провалившуюся ямку, то увидѣлъ большой металлическій сосудъ, который и хотѣлъ вытащить, но послѣдній крѣпко держался въ землѣ. Не будучи въ силахъ вытащить его самъ, Деркачъ поздравилъ товарища своего Маджара и вмѣстѣ съ нимъ они достали изъ земли, кромѣ большого сосуда еще нѣсколько золотыхъ чашъ и все это вмѣстѣ снесли домой къ Деркачу, мать котораго увидѣвъ вещи испугалась и приказала сыну вынести вещи на дорогу говоря, что это вѣроятно кто-то обокралъ церковь и краденныя вещи сиряталъ въ землю «то еще и намъ будетъ напасть». Тѣмъ временемъ кто-то далъ знать мѣстной полиціи, при посредствѣ которой, на другой день, были вынуты прочіе предметы изъ земли и взяты въ квартиру мѣстнаго пристава. Такъ какъ со стороны полиціи не было сдѣлано распоряженія объ охранѣ мѣста находки впредь до особаго распоряженія со стороны губернскаго начальства, то на мѣстѣ находки производились непрерывныя раскопки мѣстными жителями, кто хотѣлъ, при чемъ были находимы еще нѣкоторые мелкіе предметы изъ

клада и обломки предметовъ, взятыхъ раньше. Все это попало въ руки частныхъ лицъ и скупщиковъ, между прочимъ и Кіевскому Золотницкому, приобрѣвшему уже изъ вторыхъ рукъ, золотую византійскую монету и нѣсколько золотыхъ вещицъ. Кромѣ того многіе предметы взяты были мѣстными жителями и изъ главной находки и отобраны у нихъ полиціей впоследствии. По слухамъ, въ началѣ августа, при раскопкѣ на мѣстѣ находки клада былъ найденъ еще какой-то цѣнный золотой предметъ однимъ частнымъ лицомъ.

Будучи командированъ Полтавской Ученой Архивной Комиссіей, я 1-го Іюня отправился на мѣсто находки клада въ Малую-Перещепину.

Мѣстность, гдѣ найденъ кладъ представляетъ сыпучіе пески и лежитъ у околицы с. Мал.-Перещепины саженяхъ въ двухстахъ отъ шоссе, идущаго отъ станціи Мал.-Перещепина до с. Мал.-Перещепины, сейчасъ за лѣсомъ идущимъ отъ самой станціи въ верстѣ отъ послѣдней.

Неподалеку отъ мѣста находки, нѣсколько ближе къ станціи, справа у шоссе, имѣется небольшое озерко. Самое мѣсто находки не представляетъ ничего выдающагося среди общей волнистой песчаной мѣстности, здѣсь нѣтъ вблизи ни кургановъ, ни другихъ какихъ либо искусственныхъ насыпей. Мѣсто находки клада представляетъ небольшую площадку среди песчаныхъ бугровъ (дюнь), прометенную отъ сыпучаго песку до болѣе плотнаго черноватаго древняго культурнаго слоя. На площадкѣ этой видны мелкіе черепки доисторической глиняной посуды и свѣжеразломанные кусочки сгнивашаго дерева, выброшенные при раскопкѣ. Въ окрестности по пескамъ неоднократно были находимы мелкіе древніе предметы какъ то: наконечники копей и стрѣлъ изъ бронзы и желѣза, подобные находимымъ у насъ вездѣ по дюннымъ пескамъ. Преданій о зарытомъ здѣсь кладѣ у мѣстныхъ жителей не сохранилось.

По прибытіи на мѣсто находки клада, здѣсь представилась картина такого рода. Еще издали видно было какъ непрерывно взрослые и дѣти, мужчины и женщины съ заступами на плечахъ, одни шли изъ села къ мѣсту находки, а другіе обратно къ селу и въ разныя стороны, на мѣстѣ находки рылось человѣкъ двадцать разнаго возраста и пола въ песку, кто какъ хотѣлъ. Вокругъ копачей стояли любопытные, прибывшіе съ разныхъ мѣстъ.

Вскорѣ послѣ находки клада Императорскою Археологическою Комиссіею былъ командированъ на мѣсто находки г. Макаренко, который здѣсь также производилъ раскопку и приобрѣлъ у мѣстныхъ жителей нѣсколько мелкихъ золотыхъ предметовъ.

Составъ Мало-Перещепинскаго клада.

№ 1. Большое круглое литое серебряное блюдо, очень плоское. Диаметръ блюда 13 вершковъ. Вѣсъ 15 фунтовъ 15 золотниковъ. Послѣдній долженъ быть нѣсколько больше, такъ какъ блюдо послѣ находки сильно поломано и нѣкоторыя обломки его утеряны.

Вѣнецъ блюда покрытъ высокимъ рельефнымъ орнаментомъ; при чемъ наружный и внутренний край вѣнца украшенъ ободкомъ ввидѣ джгута; орнаментъ между ободками состоитъ изъ извилистой вѣтви винограда и другихъ стилизованныхъ растений, въ извилахъ растительнаго орнамента помѣщены разныя фигуры ввидѣ вазъ, колоколовъ и животныхъ: овцы, козы, фазаны, павлины и другія птицы; всѣ рельефы позолочены. Сверхъ основного орнамента, къ вѣнцамъ блюда прикрѣплены на заклепкахъ четыре золотыя кружка, расположенныя крестообразно. Кружки эти въ серединѣ заключаютъ фигуры византійскихъ крестовъ. Края кружковъ и крестовъ сильно возвышены и представляютъ желобки могущія служить для заполнения ихъ эмалью, но слѣдовъ послѣднихъ незамѣтно. Плоское дно блюда во всю его величину украшено вырѣзанной монограммой Христа, по сторонамъ, которой греческія буквы альфа и омега.

Все дно окружено лентой на которой вычеканена латинская надпись: *Ex antiquis re novatum est per paternum reverentiss^e episc^o postrum amen.* Между началомъ и концемъ надписи византійскій крестъ. Орнаментъ на вѣнцѣ блюда сперва отлить, а потомъ подправленъ рѣзцомъ. Обратная сторона блюда безъ орнамента; дно блюда снабжено невысокой ножкой, на которой извнутри вычеканена пунктиромъ надпись греческими буквами, вѣроятно имя мастера сдѣлавшаго блюдо и мѣсто, гдѣ блюдо сдѣлано ¹⁾. На днѣ блюда выбиты три клейма, одно шестиугольное, другое круглое и третье ввидѣ конуса.

На первомъ, посерединѣ изображенъ крестъ и какой-то другой предметъ, а вокругъ надпись **ΜΕΝΣΦΙΣΩΝ**; на второй какой-

(1) Надпись эта представлена на особой таблицѣ въ концѣ этой статьи.

то святой въ нимбѣ, вокругъ неполная надпись ДНИ—НА и на третьей вверху крестъ а подъ нимъ большая буква Н и по сторонамъ мелкія буквы неясныя.

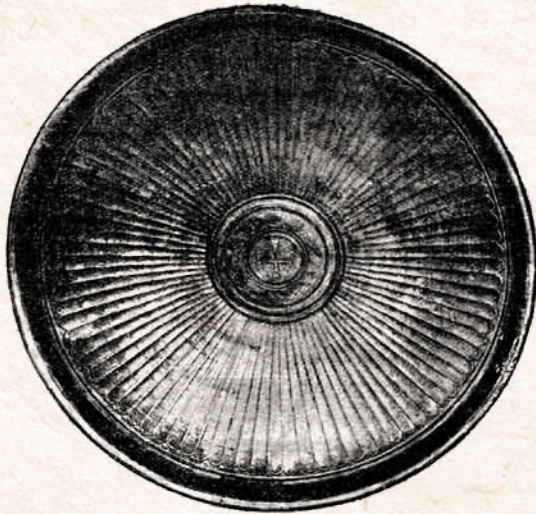

№ 2. Серебряное круглое блюдо чеканное съ прямою рукою ввидѣ пластинки съ углубленными линиями по краямъ. Блюдо довольно глубокое. Вѣнец блюда орнаментированъ фигурами ввидѣ полуововъ, внутренній край вѣнца вырѣзанъ дугами, между концами которыхъ острыя верхушки валиковъ, идущихъ отъ вѣнца къ дну и раздѣляющихъ блюдо на десять овальныхъ углублений или желобковъ, съ рельефными треугольниками на серединѣ каждаго желобка. На днѣ углубленный орнаментъ изъ вѣточки плюща извитой ввидѣ четырехконечнаго креста. Вѣточка эта или крестъ окружаетъ восьмилепестную розетку съ сердцевидными лепестками; въ этой розеткѣ другая маленькая розетка тоже восьмилепестная, но съ овальными лепестками и кружечкомъ въ центрѣ. Блюдо на высокой ножкѣ и на днѣ снабжено византійскими клеймами ввидѣ святыхъ, съ неясными круговыми надписями и другими изображениями. Діаметръ блюда $5\frac{1}{2}$ вершковъ. Вѣсъ 3 фунта 10 золотниковъ.

№ 3. Серебряное чеканное блюдо круглое, очень плоское, внутри вызолочено. Блюдо это имѣетъ видъ солнца, съ желоб-

чатыми лучами. Въ центрѣ солнца кружокъ, а въ кружку, вычеканена виноградная лоза, окружающая византійскій крестъ. На днѣ блюда византійское клеймо. Діаметръ блюда 6 вершковъ. Вѣсъ 3 ф. 58 зол.

№ 4—5. Двѣ одинаковыя серебряныя вазы гладкія, безъ орнамента. Бока вазъ болѣе выпуклыя книзу и сужены кверху, дно

закруглено, края горлышка отогнуты. Вазы имѣли маленькія кольцевидныя ручки, состоящія изъ ряда шариковъ и укреплены были на вазѣ посредствомъ крестовидной пластинки. Обѣ ручки отвалились и одна сохранилась при вещахъ, другая-же куплена продавцомъ древностей г. Золотницкимъ. Вышина вазъ 6 вершк. Вѣсъ одной 2 ф. 36 зол., вѣсъ другой 2 ф. 16 зол.

№ 6. Восмигранный серебряный кувшинъ, вродѣ рукомыльника съ изящною ручкою и массивной восьмиугольной ножкой съ полукруглыми вырѣзами между углами ножки. Кувшинъ имѣетъ вытянутую грушевидную форму, съ отогнутыми краями горла; вдоль каждаго угла отъ ножки до верху идутъ круглые валики. Ручка кувшина на верхнемъ изгибѣ ея имѣетъ украшеніе ввидѣ акантоваго листа, изъ подъ котораго выходитъ птичья головка, наклонившаяся къ краю кувшина; нижній конецъ ручки заканчивается человѣческимъ лицомъ съ поднятыми кверху крыльями по сторонамъ головы и пальмовой вѣтвью, поднимающеюся вверхъ отъ головы по ручкѣ. Вышина кувшина 6¹/₂ в. Вѣсъ 3 ф. 25 зол.

№ 7. Серебряная вызолоченная внутри, круглая литая чашка на высокой рифленой ножкѣ. Внутренняя сторона чашки имѣть видъ шести лучевой звѣзды или розетки, образуемой шестью ложковидными желобками расположенными лучеобразно широкими концами къ центру чашки, между шестью ложковидными фигурами помѣщены углубленные сердцевидныя фигуры. На днѣ чашки рельефная фигура ввидѣ пѣтуха или грифона съ загнутымъ вверхъ хвостомъ, на птичьихъ лапахъ, но безъ крыльевъ. Соответственно внутреннимъ углубленіямъ на наружной сторонѣ чашки выпуклости, на которыхъ изображены рельефомъ люди, животныя и растенія. Изображенія эти идутъ какъ бы въ два яруса, одинъ на лучахъ звѣзды, а другой на сердцевидныхъ выпуклостяхъ между лучами ея. Принявъ за главныя изображенія фигуры людей, эти изображенія могутъ идти въ такомъ порядкѣ. На первомъ и второмъ лучахъ головами къ наружному краю чашки по одной женской фигурѣ, идущей одна къ другой. У идущей вправо въ рукахъ какой-то неясный предметъ, а въ идущей влево нѣчто вродѣ музыкальнаго инструмента (лиры); обѣ фигуры въ длинныхъ платьяхъ подпоясанныхъ широкимъ поясомъ, концы котораго свободно развѣваются. Вправо отъ человѣческихъ фигуръ, на третьемъ лучѣ, фигура гуся съ высокоподнятой шеей, повороченной назадъ головой къ человѣческимъ фигурамъ и поднятыми крыльями, на шеѣ рельефный ошейникъ. На четвертомъ лучѣ схематически изображенное дерево съ четырьмя прямыми вѣтвями по сторонамъ (по двѣ съ каждой стороны); верхушки вѣтвей оканчиваются яйцевидными зубчатыми листьями какъ и верхушка дерева. На пятомъ лучѣ дерево съ двумя боковыми вѣтвями заканчивающимися болѣе овальными листьями, чѣмъ на первомъ деревѣ, верхушка дерева оканчивается трехлопастымъ листомъ или лилей. На комлѣ дерева четырехугольное углубленіе, а по сторонамъ дерева двѣ стоящія птички въ приподнятой позѣ симметрично одна противъ другой. На шестомъ лучѣ дерево съ четырьмя вѣтвями (по двѣ съ каждой стороны); вѣтви имѣютъ видъ перистыхъ листьевъ или вай, изображенныхъ въ профиль, на верхушкѣ же овальный зубчатый листокъ. Изображенія на сердцевидныхъ фигурахъ идутъ въ такомъ порядкѣ. Между первымъ и вторымъ лучами вправо, сидящій шакалъ съ поджатымъ подъ брюхо длиннымъ хвостомъ, схватившій за шею гуся съ ошейникомъ, какъ бы падающаго съ высоты съ полураскрытыми крыльями. Между вторымъ и третьимъ лучами дугобразными штрихами схематически изображена волну-

щаяся поверхность воды, въ которой плавають двѣ разныя рыбы, хвосты которыхъ сближены къ срединѣ, а головы расходятся всторону и внизъ; внизу между рыбами плывущая вправо утка. Между третьимъ и четвертымъ лучами летящая вправо хищная птица нападаетъ на идущую куропатку или иную птицу. Между четвертымъ и пятымъ—скачущая вправо козуля. Между пятымъ и шестымъ—вѣтка вьющагося растенія о трехъ концахъ завитыхъ кольцами въ разныя стороны: правый конецъ вѣтки заканчивается виноградинымъ листкомъ, лѣвый четырехлепестной лиліей и верхній трехлепестной лиліей. Между шестымъ и первымъ—скачущій вправо онягръ (*Asinus onager*) дити Сиріи. Самый край чашки на этой сторонѣ украшенъ рядомъ шариковъ, подъ которымъ рядъ полукруговъ, состоящихъ изъ пальцевидныхъ фигуръ. Диаметръ $3\frac{1}{2}$ вершка чашки. Вѣсъ 1 ф. 15 зол. ¹⁾

¹⁾ Рисунокъ наружной стороны этой чашки на особой таблицѣ въ концѣ этой статьи сдѣланъ по рис. Г. А. Коваленко.

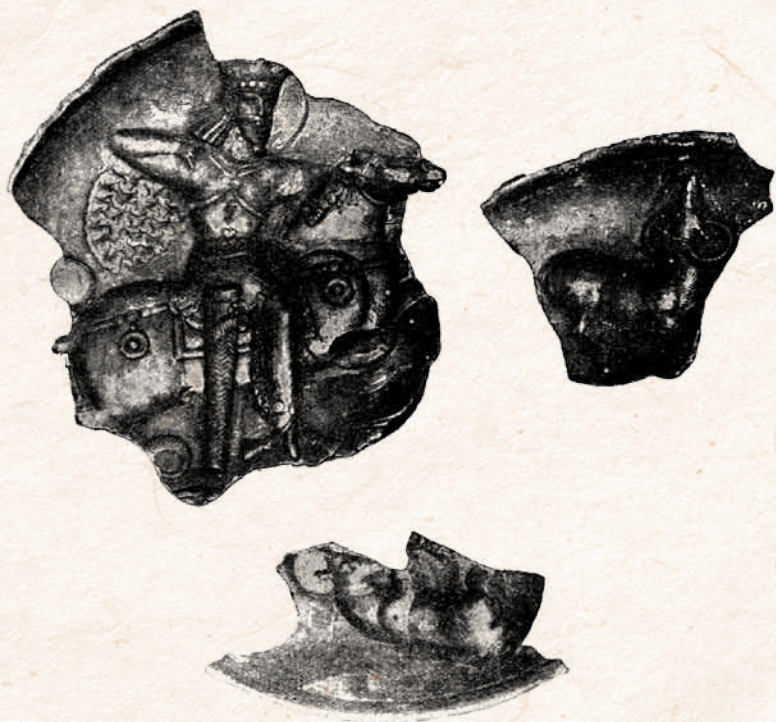
№ 8. Серебряное вызолоченное блюдо превосходной работы, съ рельефными изображеніями на срединѣ Сассанидекаго царя, скачущаго вправо на лошади и охотящагося на дикихъ козловъ и барановъ. Царь изображенъ въ моментъ, когда онъ пускаетъ изъ лука стрѣлу въ барана, который съ закинутой на спину головой падаетъ, хотя одна изъ пущенныхъ стрѣлъ еще не долетая до барана сломилась.

Подъ передними ногами лошади въ опрокинутомъ положеніи, вверхъ ногами лежитъ убитая овца, а подъ задними—скачущій старый баранъ, въ противоположную лошади сторону. Царь изображенъ въ зубчатой (муральной) коронѣ, украшенной по околышу рядомъ шариковъ, а сзади ея развѣвается волнистый назатыльникъ, волосы, какъ обыкновенно свѣшиваются сзади ввидѣ четырехъ прядей, завитыхъ въ трубку; борода длинная, острая и подъ бородой большой шарикъ; лицо царя молодежавое; вокругъ головы нимбъ изъ ряда мелкихъ шариковъ. Черезъ плечи по подъ руками перевязь перекрещивающаяся на груди какъ у нѣкоторыхъ каменныхъ бабъ; на мѣстѣ перекрещенія перевязи три круглыя бляхи. Одѣтъ царь въ узкую, обхватывающую плотно одежду и подпоясанный поясомъ съ круглыми бляхами и съ сердцевидной надъ поясомъ спереди. Отъ пояса идутъ широкіе штаны; задняя сторона холоши штановъ во всю длину, обычнымъ у Сассанидскихъ царей образомъ, собрана и у косточки обхватываетъ ногу; въ этомъ мѣстѣ видны двѣ круглыя бляхи, одна сбоку и другая спереди, при чемъ отъ передней бляхи висятъ двѣ кисти, развѣвающіеся вправо и влево отъ ступни ноги; нога обута. У ноги виситъ круглый узкій налучень, украшенный муаровымъ рисункомъ. За спиной царя развѣвается волнистая мантия. Сѣдло едва замѣтно; стремянеъ кажется нѣтъ; подъ сѣдломъ четырехугольная толстая попона простроченная по краямъ въ одну линію, и вся въ клѣточку. Нагрудникъ отъ сѣдла украшенъ тремя круглыми бляхами; отъ одной изъ нихъ средней виситъ большая круглая бляха. Нахвостникъ украшенъ одинаково съ нагрудникомъ и надъ хвостомъ кверху что-то въ видѣ кисти. Уздечка на лошади плетеная вмѣстѣ налобникъ, наносникъ и подбородье; на носу украшеніе ввидѣ лунницы; отъ налобника къ наноснику идетъ ремень; на боковомъ ремнѣ уздечки три круглыя бляхи одна подъ ухомъ лошади; одна на срединѣ и одна близъ угла рта; отъ уха виситъ большая кисть и три ре-

мешка, оканчивающіеся шарикомъ; трензелей или усиковъ нѣтъ, такъ какъ эта часть блюда обломана; чолка лошади завита въ розетку. Лошадь изображена хорошо и пропорціонально всаднику. У лошади поднята и вытянута впередъ голова на широкой шеѣ; уши заложены назадъ; ноги и хвостъ отломаны. Типъ лошади сильно напоминаетъ лошадей, изображенныхъ на никопольской скифской вазѣ и отчасти киргизскую лошадь ⁴⁾.

Къ сожалѣнію блюдо по находкѣ его сильно пострадало отъ невѣжественнаго любопытства, какъ и блюдо № 1 и потому діаметръ блюда можно опредѣлить въ $4\frac{1}{2}$ вершка. Всѣхъ имѣющихся трехъ частей блюда 1 ф. 52 зол.

На оборотѣ блюдо гладкое и безъ клеймъ.

⁴⁾ Подобнаго типа лошадь изображена на рисункѣ въ исторіи малороссіи Рогельмана. Нѣсколько подобныхъ блюдъ изображено и описано въ Русск. Древностяхъ гр. Толстого и Кондакова. Вып. III, рис. 83, 84 и др.

№№ 9—18, Десять серебряныхъ чашъ или чарокъ. Всѣ чарки орнаментированы неодинаково; орнаментъ на нѣкоторыхъ ввидѣ пальметки, а на большинствѣ ввидѣ лепестковъ идущихъ отъ ножки кверху изображая чашечку цвѣтка; поясокъ у нѣкоторыхъ чарокъ состоитъ изъ ряда извилистыхъ линий переплетающихся взаимно. Верхняя часть чарокъ отъ пояска и ножка гладкіе, безъ орнамента. Высота пяти уцѣлѣвшихъ чарокъ $3\frac{1}{2}$ вершка (остальныя поломаны). Всѣ всѣхъ вмѣстѣ 2 ф. 34 зол.

№ 19—20. Двѣ небольшія серебряныя пряжки современнаго типа. Всѣ обоихъ вмѣстѣ 28 зол.

№№ 21—22. Пара массивныхъ серебряныхъ стремянъ безъ орнамента; головкѣ стремянъ, въ которыя протягивался ремень имѣютъ лишь одно отверстіе для ремня и боковъ щечки; головки эти какъ видно были припаяны оловомъ и отвалились.

Всѣ обоихъ вмѣстѣ 2 ф. 18 зол.

№ 23. Большая серебряная толсто-вызолоченная (?) ваза съ двумя ручками. Ваза имѣетъ видъ нынѣшняго кувшина грушевидной формы; вокругъ у верхняго края горлышка вазы гладкій валикъ, а передъ нимъ поясокъ изъ акантовыхъ листьевъ; на серединѣ вазы поясокъ болѣе широкій, окаймленъ рядомъ шариковъ съ обѣихъ сторонъ, между этимъ рядами извивающійся орнаментъ растительнаго происхожденія. Нѣсколько отступя отъ закругленнаго диаметра поясокъ изъ акантовыхъ листьевъ, но уже другого вида,

чѣмъ на верхнемъ пояску. Вся остальная поверхность вазы гладкая. Ручки вазы представляютъ дельфиновъ, головой внизъ, съ широкой мордой и растопыренными плавниками всторону. Широкой верхней губой дельфина ручка прикрѣплена къ боку вазы, а подогнутымъ лирообразнымъ хвостомъ къ шейкѣ вазы. Вышина вазы $11\frac{1}{2}$ вершк. Вѣсъ 19 ф. 7 зол.

Вопросъ о металлѣ изъ котораго отлита ваза еще подлежитъ провѣркѣ и можетъ оказаться, что ваза не серебряная, а электроновая ⁵⁾.

№ 24. Часть поженъ меча изъ листоваго серебра безъ орнамента. Вѣсъ 21 зол.

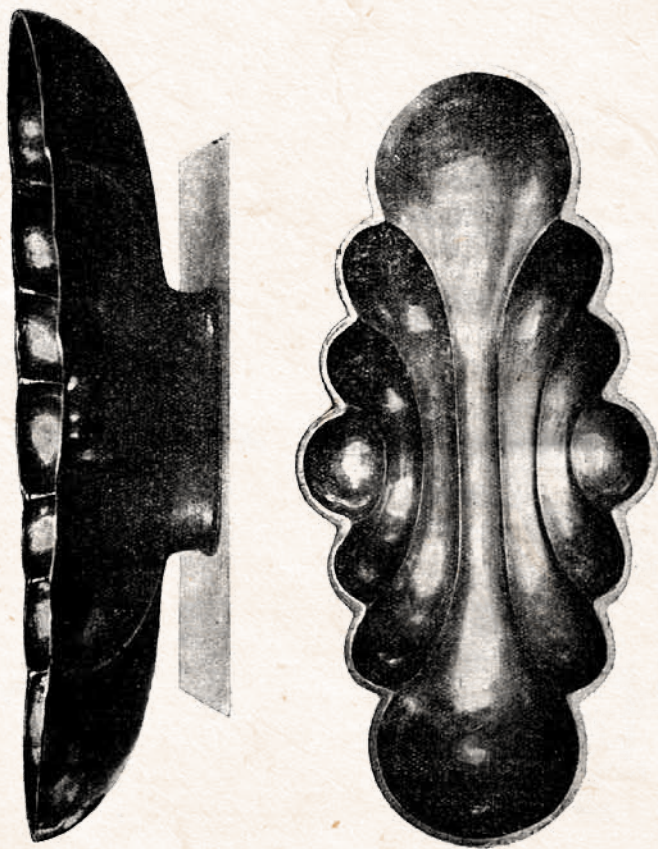
Вѣсъ всѣхъ серебряныхъ вещей вмѣстѣ 54 ф. 11 зол.

⁵⁾ Электрономъ или электрумомъ назывался сплавъ трехъ частей золота съ одной серебра, но были нерѣдко и отступленія отъ этихъ пропорцій.

Предметы изъ золота.

№ 25. Золотая овальная чашка вродѣ формы для кремовъ на высокой ножкѣ. Бока чашки состоятъ изъ желобковъ, безъ всякаго орнамента и клеймъ. Чашка кованная, массивная. Длина $6\frac{1}{2}$ вершк.

Вѣсъ 4 ф. 41 зол. На рисункахъ чашка представлена сверху и въ профиль.

№ 26. Круглая массивная плоская тарелка покрытая внутри сплошнымъ муаровымъ рисункомъ. На серединѣ ея выбитъ знакъ вродѣ скорописной буквы Ч. Диаметр. 5 вер. Вѣсъ 1 ф. 49 зол.

№ 27. Кованая гладкая внутри и снаружи овальная чашечка

съ овальнымъ дномъ, безъ орнамента. Диаметръ $2\frac{1}{2}$ верш. Вѣсъ 56 зол.

№ 28. Высокая ваза похожая на серебряные (№ 4—5), съ такой-же ручкой, но съ ножкой состоящей изъ ряда кружечковъ, между которыми сверху и снизу сквозные прорѣзы. Ваза гладкая безъ орнамента и клеймъ. Высота 6 верш. Вѣсъ 3 ф. 20 зол.

№ 29. Высокій кувшинъ съ узкой шейкой, на высокой ножкѣ какъ у чарокъ, съ гладкой плоской ручкою, заканчивающеюся по концамъ звѣринными головками. Передній край горлышка спереди оттянуть впередъ ввидѣ носка. Горлышко прикрывается гладкой крышкою, края которой заходятъ сверху за края кувшина.

Къ крышкѣ придѣлано сзади ушко, въ которое продѣто овальное большое кольцо съ шарикомъ внутри. Это кольцо свободно ходитъ по ручкѣ кувшина, и открытая крышка спускается внизъ по ручкѣ посредствомъ кольца не снимаясь особо.

Вышина кувшина 7 верш. Вѣсъ 6 ф. 86 зол.

Этотъ кувшинъ напоминаетъ формою кувшинъ изобр. въ Русскихъ Древностяхъ гр. Толстого и Кондакова. Вып. III рис. 96.

№№ 30 — 40. Одиннадцать чарокъ такого-же вида какъ №№ 9 — 18 и съ такимъ же орнаментомъ; всѣ чарки чеканной работы изъ тонкаго листового золота. Въ шарообразномъ расширеніи середины ножки чарки вброшено по жемчужинѣ, которые при сотрясеніи чарки производятъ чрезвычайно пріятный звонъ. Кромѣ чарокъ съ орнаментомъ какъ на серебряныхъ, одна (d) изъ золотыхъ чарокъ имѣетъ украшенія изъ тройного проволочнаго пояска, къ которому концами припаяны четыре тройныя проволоки спускающіе-

ся другими концами къ ножкѣ; эти послѣдніе проволоки расположены по бокамъ чарки крестообразно. На среднія проволоки пояска и боковыя навизаны были жемчужины, отчасти сохранившіеся еще и теперь. У верхнихъ концовъ боковыхъ проволокъ и между ними на бокахъ чарки напаяны гнѣзда для вставки камней и въ некоторыхъ изъ гнѣздъ сохранились еще зеленоватые сильно попорченные временемъ камни.

Вышина чарокъ $3\frac{1}{2}$ верш.

Вѣсъ всѣхъ вмѣстѣ 4 ф. 62 золот. ⁵⁾

№ 41. Массивная кованная изъ толстаго листового золота ложка. Сама ложка круглая, ручка плоская широкая; у основанія руч-

⁵⁾ Подобная чарка изобр. въ Русск. Древн. гр. Толстого и Кондакова. Вып. V, рис. 26

ки напаяны два гнѣзда для камней, а на концѣ три. Другого орнамента и клеймъ нѣтъ.

Длина ложки 5 верш. Вѣсъ 29 зол.

№ 42. Кованный рожокъ изъ тонкаго листового золота, состоящій изъ двухъ частей, спаянныхъ подъ тупымъ угломъ. Край раструба украшенъ рядомъ рельефныхъ линий и однимъ рядомъ шариковъ (филигрань); выше нѣсколько—два ряда шариковъ, у излома также два ряда, недалеко отъ вершины рожка еще два ряда и у самой вершины или мундштука одинъ рядъ; вершина заканчивается головкой или мундштукомъ.

Вышина рожка 6½ вер. Вѣсъ 39 зол.

Имѣеть-ли этотъ рожокъ значеніе ритона или сигнальнаго рожка трудно сказать, но судя по устройству головки на вершинѣ рожка, можно предположить послѣднее.

№ 43. Массивная пряжка отъ ремня съ золотою-же обоймой для прикрѣпленія къ ремню. Обойма вдоль середины украшена

рядомъ шариковъ, по сторонамъ котораго завитые вѣточки; края ограничены валикомъ. Вѣсъ 38 зол.

№ 44. Пряжка или застежка отъ браслета съ шарниромъ украшенная на одной половинѣ двумя круглыми вышуклостями и стерженькомъ, а на другой по краю крупными шариками и по серединѣ гнѣздомъ для камня. Вѣсъ 13 зол.

№ 45. Небольшая пряжка гладкая. Вѣсъ 7 зол.

№ 46. Три части одной гладкой тонко-стѣнной трубки, служившей вѣроятно, въ цѣломъ видѣ, древкомъ жезла, наверхъ котораго отломано и утрачено. Судя по свѣжему излому, уже послѣ находки.

Диаметръ трубки $\frac{1}{2}$ вер., длина вмѣстѣ трехъ кусковъ 2 арш. Вѣсъ 1 ф. 9 зол.

№ 47. Гладкій электроновый браслетъ изъ толстой проволоки съ утолщеніемъ на серединѣ и къ концамъ, Цѣльный безъ шарнира. Вѣсъ 32 зол.

48. Широкий браслетъ изъ такого-же толстаго листового золота какъ и ложка, съ застежкой на шарнирѣ. Края браслета

имѣють бортикъ, а вдоль всего браслета припояны гнѣзда для вставки камней. Застежка четырехугольная, окаймлена рядомъ гнѣздъ для камней, ввидѣ рамки, въ серединѣ рамки четырехугольный зеленый камень сильно растресканный.

Вѣсъ 25 зол.

№ 49. Такой же браслетъ, но съ утраченнымъ замкомъ или застежкой. Вѣсъ 17 зол.

№ 50. Массивный перстень изъ круглой проволоки съ большимъ гнѣздомъ для камня. Вѣсъ 3 зол.

№№ 51 и 52. Два одинаковыхъ по виду массивныхъ кованыхъ браслета, утолщенныхъ къ серединѣ. Вся середина браслета на двѣ трети его покрыта перегородчатыми эмалями и стеклышками ввидѣ четырехугольныхъ клѣточекъ красного, зеленого и опаловаго цвѣта. Вѣсъ одного 55 зол., вѣсъ другого 54 зол.

№ 53. Части оправы ноженъ двухъ узкихъ желѣзныхъ мечей съ одностороннимъ лезвиемъ. Между частями ноженъ мечей сохранилась крестовина отъ рукоятки съ круглыми концами и головка меча вродѣ рукоятки кавказскаго кинжала. Изъ частей оправы ноженъ сохранилось восемь плоскихъ колецъ или трубокъ и нако-

вечникъ меча. Всѣ части оправы меча изящно орнаментированы фильгранью ввидѣ городковъ и прочее и перегородчатыми эмалями и стеклышками красного, зеленого и опаловаго цвѣта.

Судя по остаткамъ меча, ояъ былъ длиною болѣе аршина и шириною около вершка.

Такъ какъ части меча прикипѣли окисью желѣза къ оправѣ то ихъ отдѣлить нельзя и вѣсъ вмѣстѣ оправы и меча 3 ф. 73 зол. Вѣсъ же чистаго золота можно считать фунта полтора.

№ 54. Двѣсти четыре сильно выпуклыя бляхи круглыя и чешуевидныя, первыхъ 129, вторыхъ 74, кромѣ того одна бляха круглая съ удлинениемъ для надѣванія на ремень. Бляхи имѣли снизу ушка для пришиванія къ ремню. Величина круглыхъ бляхъ около вершка, чешуевидныхъ болѣе вершка, вышина ихъ болѣе полувершка. Всѣ бляхи роскошно орнаментированы разнообразнымъ рисункомъ съ эмалями и стеклышками красного, зеленого и опаловаго цвѣта. Бляхи были вытѣснены изъ тонкаго бронзоваго листа, покрытаго листомъ золота, у большей части бляхъ бронза окислилась и высшалась.

Вѣсъ всѣхъ бляхъ вмѣстѣ 9 ф. 4 зол. Дѣйствительный же вѣсъ золота можно считать фунтовъ семь.

На рис. № 58 изображено три образца бляхъ.

№ 54. Разный золотой ломъ, въ числѣ котораго наконечники отъ ремней съ рельефнымъ орнаментомъ; обломки разныхъ предметовъ изъ листоваго золота съ тѣсненнымъ орнаментомъ, между которыми оправа колчана, закрывавшагося крышкой на шарнирахъ и проч., и половина створчатаго витого обруча (гривны) съ шарниромъ.

Вѣсъ этого лома 1 ф. 46 зол.

№ 56. Двѣсти пятьдесятъ пять гладкихъ квадратныхъ листочковъ въ толщину толстой писчей бумаги, величиною $1\frac{3}{4}$ вер. съ дырочками по угламъ для нашиванія на одежду или покрывало.

Вѣсъ всѣхъ вмѣстѣ листочковъ 2 ф. 6 зол.

№ 57. Части золотого ожерелья ввидѣ привѣсокъ изъ шариковъ въ лѣсной орѣхѣ, трубочекъ, колокольчиковъ и проч.

Вѣсъ всего 21 зол.

№ 58. Тридцать пять золотыхъ византійскихъ монетъ.

Всего вѣсомъ 40 золотниковъ.

При чемъ за исключеніемъ одной монеты, остальные монеты каждая вѣситъ около золотника, золотникъ и нѣсколько больше, а одна 3 зол. Кроме того большая часть монетъ съ припаяннымъ по сторонамъ ушками, пробитыми въ краяхъ дырочками для составленія ожерелья и съ гнѣздами для вставки камней. Въ гнѣздѣ одной монеты еще сохранился чечевицевидный амметистъ блестящій какъ бы сейчасъ съ магазина.

Часть монетъ, которые удалось опредѣлить Константина Великаго и матери его Елены съ изображеніемъ обоихъ на лицевой сторонѣ монеты, между которыми крестъ безъ надписи на оборотѣ крестъ на ступенчатомъ пьедесталѣ и вокругъ надпись: *Victoria avgus.* и другія знаки и буквы; съ изображеніемъ одного Константина съ надписью *Constantinus* и проч.; съ двумя мужскими изображеніями на лицевой сторонѣ (Василія II и Константина), и тремя во весь ростъ мужскими фигурами (Константина, Контанція и Констанса), на оборотѣ всѣхъ монетъ крестъ и надпись какъ на первыхъ. Одна монета съ изображеніемъ императора и надписью *Nicifor.* Фоса, на оборотѣ женская фигура ввидѣ побѣды или воинь. Кроме всѣхъ этихъ монетъ большая монета съ неясной надписью, которую за краткостію времени не удалось прочесть.

№ 59. Небольшое колесце съ восемью спицами съ филиграннымъ украшеніемъ изъ шариковъ по ободку и по концамъ ступицы; очень похожее на колеса простого воза.

Диаметръ $\frac{3}{4}$ вершка. Вѣсъ 3 зол.

Вѣсъ всего золота 42 фунта 60 золотниковъ; если-же считать вазу № 23 элктроновую, то вѣсъ золога будетъ болѣе полутора пуда.

Все золото, за исключеніемъ электрона высокопробное, яркого желтаго цвѣта и чрезвычайно мягкое и гибкое.

Разные предметы.

№ 60. Желѣзный небольшой топоръ-молотъ съ узкимъ обухомъ и широкимъ лезвіемъ, внутренняя часть котораго сильно оттянута къ рукояткѣ.

№ 61. Стеклаяя рюмка чрезвычайно тонкая (вся разбита).

Настоящее описаніе клада составлено на основаніи пересмотра вещей въ теченіи небольшихъ промежутковъ времени и потому немогло быть вполне подробнымъ въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ фотографія безсильна, кромѣ вѣса предметовъ, который вполне точенъ.

Изъ перечня, предметовъ составляющихъ нашъ кладъ видно, что составъ его чрезвычайно богатый и въ то-же время нестрый. Всѣ предметы, составляющіе кладъ разнаго времени и разнаго происхожденія, хотя большая часть предметовъ и особенно имѣющіе клейма—византійскіе; блюдо же съ Сассанидскимъ царемъ персидское; блюдо съ двѣнадцатью изображеніями персидское или Сирійское.

Рѣшеніе вопроса о времени и происхожденіи каждаго предмета пока можетъ быть лишь приблизительно. Такъ блюдо № 1 по формѣ буквъ можетъ быть отнесено ко времени между VIII и X в. по Р. Х. какъ и другіе предметы византійскаго происхожденія. Характеръ же орнамента этого блюда и грубоватый стиль другихъ предметовъ допускаетъ предположеніе, что эти предметы такъ называемаго «Корсунакаго дѣла». Изображеніе Сассанидскаго царя на блюдѣ судя по его длинной бородѣ и сходству лица съ изображеніями на монетахъ, можно отнести Артаксерску I (7).

Присутствіе исключительно византійскихъ монетъ можетъ служить въ пользу предположенія о принадлежности всѣхъ пред-

(7) см. Collection de monnaes Sassanides de feule lieutenant—General I. de Bartholomaei. S. J.—Petersbourg. 1875.

метовъ къ богатствамъ и достойноу царственныхъ особъ византіи.

Что касается времени, къ которому относится весь кладъ, то благодаря монетамъ Никифора Фоки, кладъ можетъ быть отнесенъ къ X в. по Р. X.

Все сказанное здѣсь разумѣется пока носить характеръ предположеній и лишь подробное и всесторонне, изученіе клада, требующее много времени и научныхъ знаній, можетъ дать болѣе точное опредѣленіе времени и происхожденія каждаго предмета въ отдѣльности и всего клада вмѣстѣ.

Другой вопросъ настойчиво напрашивающійся на разрѣшеніе его при ознакомленіи съ кладомъ—это вопросъ какимъ путемъ и по какому случаю такія драгоценности могли попасть въ Мало-Перещепинскіе пески.

Можно съ увѣренностію сказать что этотъ вопросъ едва-ли удастся рѣшить когда либо вполне.

Неоднократныя находки предметовъ однохарактерныхъ и одновременныхъ съ предметами клада въ предѣлахъ Полтавской губ. вообще, вблизи Полтавы и въ самой Полтавѣ, въ особенности, въ связи съ Перещепинскимъ кладомъ могутъ въ будущемъ пролить значительный свѣтъ на прошлое нашего края, составляющее до XVIII столѣтія темную страницу въ исторіи.

Изъ такихъ находокъ можно указать на кладъ, найденный мальчишкой пастушкомъ въ дюнныхъ пескахъ въ пяти верстахъ отъ Полтавы при деревнѣ Макуховкѣ, на р. Коломакѣ въ 1882 году. Въ этомъ кладѣ, по рассказамъ очевидцевъ, также было много предметовъ изъ золота, но почти всѣ они пропали навсегда, попавъ въ плавильный тигель Полтавскихъ золотыхъ дѣлъ мастеровъ и лишь нѣсколько вещей нишущему это удалось купить, когда ихъ приготовлялись изрѣзать для плавленія. Купленные предметы были верхняя и нижняя части золотой оправы узкаго меча и квадратная пластинка; все это украшено филигранью и вставками изъ зеленыхъ чечевицевидныхъ стеклышекъ; золотая византійская монета точно такая-же какъ на рис. № 58 и точно такое колесце какъ на томъ же рис. ⁸⁾.

Второй кладъ изъ серебряныхъ вещей найденный въ г. Полтавѣ въ 1905 году и состоящій изъ шейной гривны, восьми бра-

⁸⁾ Копія этихъ предметовъ хранятся въ мѣстномъ Земскомъ Музеѣ.

слеть, десяти височных привѣсокъ и пары серегъ тульскаго типа ⁹⁾.

Находка въ 1892 году въ Полтавѣ при покойникѣ бронзовой бляхи, перстней и серегъ и разноцвѣтныхъ и золоченныхъ стеклянныхъ бусъ. Наконецъ находка въ 1901 году въ Полтавѣ также при покойникѣ нѣсколькихъ бронзовыхъ луницъ, разноцвѣтныхъ и золоченныхъ стеклянныхъ и сердоликовыхъ бусъ и друг. предм.

Что касается присутствія въ Перещепинскомъ кладѣ персидскихъ блюдь, то и они были находимы, если не въ Полтавской губ., то въ сосѣдней Харьковской ¹⁰⁾. Персидскія же монеты Артаксеркса I были находимы въ Полтавской губ. неоднократно.

Въ заключеніе надо сказать еще, что находка Перещепинскаго клада, какъ и другихъ однородныхъ кладовъ въ Полтавской губерніи, а также клада въ нѣсколько сотъ арабскихъ серебряныхъ монетъ въ Полтавѣ въ 1893 году и подобныхъ-же монетъ во многихъ мѣстахъ Полтавск. губ., указываетъ, что притокъ цѣнностей каковы—издѣлія и монеты культурныхъ народовъ древности, является не единичнымъ случаемъ для Полтавской губ. и находженіе всего этого у насъ должно быть обязано неграбительству только кочевниковъ, по организованнымъ торговымъ сношеніямъ сосѣднихъ народовъ съ лѣтописною Лтавою, нынѣ Полтавою.

Въ виду всего сказаннаго Перещепинскій кладъ въ связи съ находками однородныхъ предметовъ у насъ раньше, имѣетъ большой культурно-историческій интересъ и значеніе для нашего края. Уже сейчасъ можно съ увѣренностію сказать, что происхожденіе многихъ формъ издѣлій и мотивовъ мѣстной народной орнаментики, ведутъ свое начало не отъ позднѣйшихъ фабричныхъ издѣлій, но вѣроятнѣе съ тѣхъ временъ къ которымъ относятся предметы Перещепинскаго клада. такъ какъ предметы подобные предметамъ клада, въ теченіе вѣковъ не разъ попадали въ руки мѣстнаго населенія и производили непосредственное вліяніе на стиль мѣстныхъ народныхъ издѣлій. Въ частности блюдо съ 12-ю изображеніями изъ Перещеп. клада съ шестилепестной розеткой, можетъ служить прообразомъ типичнаго элемента мѣстной орнаментики также шестилепестной розетки, а аллегорическія изображе-

⁹⁾ Кладъ этотъ хранится въ Мѣст. Земск. Муз. и описанъ въ V вып. Трудовъ Полтав. Учен. Архивной Комиссіи.

¹⁰⁾ См. Труды Предварит. Комитета XII Археологич. Съѣзда.

нія на этомъ блюдѣ какъ то: деревцо съ двумя птичками, какъ будто скопированное съ этого блюда, встрѣчается въ нашей орнаментикѣ безконечное число разъ.

Полтава 1912 г.

И. А. Заруцкій.

ΕΧΙΚΑΣ ΑΚΡΗ ΓΡΚΚΑΙΧΡΥ ΓΒΤΡΚ
ΚΑΙ ΧΡΙΜΡΟ

Археологічна дослідницька діяльність І.А. Зарецького

(до репринтної публікації першої праці про Малоперещепинський «скарб»)

Аналізується наукова і музейна археологічна діяльність відомого українського етнографа, археолога, музейника і земського діяча, уродженця с. Лютеньки Гадяцького повіту Полтавської губернії Івана Антоновича Зарецького (1857-1936). Публікуються коментарі до тексту його статті та брошури «Скарб, знайдений при селі Мала Перещепина Костянтиноградського повіту Полтавської губернії» (1912 р.).

Ключові слова: Зарецький І.А., Малоперещепинський «скарб», археологічна діяльність, Воронезь, етнографія, Лютенька, Оренбург, Полтава, репринтне видання, скарби.

Ім'я Івана Антоновича Зарецького (1857-1936) відоме широкому загалу дослідників історії, археології, етнографії та мистецтвознавства України, Росії і Західного Казахстану [18; 32, с.14; 40, с. 761]. Музейний діяч, етнограф, археолог, мистецтвознавець і краєзнавець, самоучка, уродженець с. Лютеньки кол. Гадяцького пов. Полтавської губ., залишив яскравий слід в історії Полтавщини, Воронезького краю та міста Оренбурга [28, с. 122-126; 41, с. 6-7; 53, с. 59-62; 57, с. 57-58]. До того ж, нещодавно виповнилося 155 років від дня народження дослідника, і ця публікація повинна докласти дешифру до данини шани нашому землякові, чії праці ввійшли до кращих здобутків вітчизняної науки. Так склалося, що І.А. Зарецький став одним з перших дослідників Малоперещепинського «скарбу», доклав чимало зусиль для його збереження і написав першу наукову роботу про цю унікальну знахідку, яка побачила світ окремою науковою статтею та у вигляді відбитка-брошури в Полтаві всього через три місяці після відкриття рідкісного комплексу старожитностей [14;

15, 28 с.]. Саме ця праця, через її поспішну підготовку у зв'язку із від'їздом автора з Полтави, викликала чимало критичних зауважень сучасників. Проте, і досі чимало фактичних даних, наведених у дослідженні, залишаються актуальними і виконують роль першоджерела для вивчення історії виявлення Малоперещепинського «скарбу» і не тільки його.

Талановитий юнак – син заможного козака, отримав домашню освіту і весь свій вік учився самотужки, поповнюючи знання з найширшого кола гуманітарних проблем. Свій самостійний життєвий шлях він почав у Полтаві на-строювачем фортепіано в Інституті шляхетних дівчат [29, с. 73-74; 37, с. 234], де користувався абсолютним слухом, який дістався йому у спадок від матері. Пізніше він працював набірником та фототипістом у ряді полтавських друкарень, де вважався одним з кращих спеціалістів. Видавнича справа потребувала опанувати нові, як на той час, напрямки – введення до цього процесу фотографії, художнього ретушування і малювання. І кожен з цих аспектів складних видавничих професій І.А. Зарецький поєднував в одній особі. Дуже швидко він став одним із найповажніших фотографів губернського центру, виконував замовлення різних установ місцевого самоврядування, фотографував заходи Полтавського губенського земства, практично єдиний на протязі понад 20 років готував численні віньетки та фотосторінки до офіційних і ювілейних видань [54, с. 76-77, 79; 57, с. 60-61].

Суто художня самостійна підготовка майбутнього дослідника дозволяла йому вправно виконувати численні замовлення і поєднувати в оригінал-макетах фотографічні та графічні елементи. Прикладом такого вдалого поєднання є серія земських альбомів – «Украинское народное творчество» з широкого кола напрямків народних художніх промислів і творчості Полтавщини, оригінал-макети, «кальки» яких були підготовлені до друку саме І.А. Зарецьким у 1912-1913 рр. [57, с. 59-60; 65; назвемо, для прикладу, кілька альбомів, до видання яких мав безпосереднє відношення І.А. Зарецький як укладач чи автор малюнків, фотознімків та «кальок» до оригінал-макетів: 66-69]. Щодо художньої підготовки дослідника

– маємо напрочуд фахово виконаний альбом «Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства», укладений А.Є. Зайкевичем, ілюстративна частина якого підготовлена І.А. Зарецьким [33, XXI табл.]. До речі, збереглося листування полтавського етнографа з відомим дослідником писанкарства і завідувачем Лубенського музею К.М. Скаржинської С.К. Кульжинським (1867-1943) з приводу підготовки ілюстративної частини [39, арк. 2-5; 55, с. 153; 56, с. 83, 91-92; 58, с. 14] всесвітньовідомого альбому «Описание коллекции народных писанок», частину ілюстрацій до якого також виконав І.А. Зарецький [31, 12 черн. табл.].

Отже, технічні можливості І.А. Зарецького у царині фотографії та поліграфії були засобом забезпечення матеріальними благами його великої родини, до якої входили дружина і четверо дітей. А коштів, які отримував він в Управі губернського земства спочатку як позаштатний, а пізніше – як штатний працівник, переважно, допоміжний фахівець у галузі культури – безперечно, не лишалося й на необхідніше [57, с. 60].

Окрім видавничих, він звертався й до суто наукових проєктів, де поєднував дослідницькі інтереси зі своєрідним науковим менеджментом. У 1870-1880-х рр. І.А. Зарецький глибоко зацікавився археологією рідного краю і поступово став одним із найвідоміших дослідників старожитностей басейну Ворскли у межах Полтавщини і південного заходу Слобожанщини [62, с. 46]. Від невеликих розвідок зі збором підйомних матеріалів він перейшов до виконання вже давно запланованих III Археологічним з'їздом в Києві дослідницьких проєктів – ведення розкопок курганних пам'яток у басейні Середнього Поворскля. Предметом його вивчення стали поховальні старожитності скіфської доби. На час ведення досліджень культурно-хронологічна атрибуція цих пам'яток у Поворсклі ще не була визначена, а їх інтерпретація відбулася вже після його робіт – пізніше на 10-15 років [2, с. 7; 8, с. 147-148; 25, с. 49; 49, с. 140-143].

Перший дослідницький проєкт, за підтримки визначного природознавця й археолога В.В. Докучаєва (1846-1903), був здійснений на приватних землях у східному куті

Хрест XIII–XIV ст. з околиць
с. Макухівки під Полтавою
та предмети Макухівського «скарбу» 1882 р.
Бронза, золото. Фото І.А. Зарецького, 1890–ті рр.

Парасоцького лісу, поблизу с. Брусія під Диканькою [71, с. 9; 72, с. 180-181; 73, с. 304]. Тут І.А. Зарецький розкопав 4 кургани скіфського часу [23, с. 83, 96; 45, с. 44-45; 59, с. 108, 109] на кошти, виділені для досліджень власником земель князем Л.В. Кочубеєм [9, с. 118]. Цікаво, що умовами договору між власником і дослідником було передбачено передачу найбільш атрактивних знахідок до приватної збірки Кочубеїв у Диканці [30, с. 26, 28], а рядових речей – кераміки, виробів із заліза, скла тощо – до місцевого земського музею [35, с. 60-61]. Матеріали розкопок цих курганів були підготовлені І.А. Зарецьким до друку [16, 18 арк.], хоча побачили світ у вигляді короткої публікації лише через 100 років [30, с. 26-28].

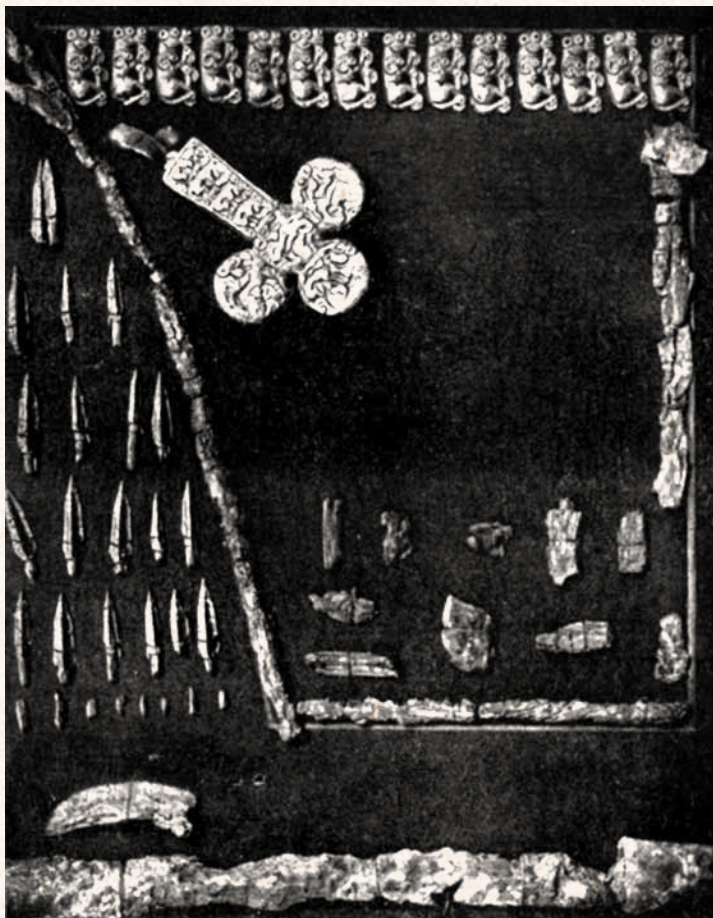
Результати невеликих розкопок 1887 р. окрили І.А. Зарецького і на наступний, 1888 р., він використовує всі свої заощадження та кошти від продажу частини батьківської землі на дослідження курганів на межі Слобожанщини і Полтавщини – в околицях с. Лихачівки сучасн. Котелевського району Полтавської обл. [13] Тут він вивчає грандіозний майдан Розриту Могили [3, с. 17-18], в її окрузі здійснює наймасштабніші збори знахідок – підйомних матеріалів, залучаючи до цього місцевих хлопчаків. Величезна колекція старожитностей [74, с. 2; 75, с. 32-34, 36], в якій тільки окремо знайдених наконечників стріл скіфської та ряду наступних епох, налічується близько 2000, і на сьогодні є окрасою збірки Державного історичного музею Російської Федерації [23, с. 6, 138].

У 1888-1889 рр. І.А. Зарецький між сс. Лихачівкою і Деревками, а також в околицях Котельви, досліджує 14 курганів епохи бронзового віку – скіфського часу [51, с. 6], серед яких були унікальні комплекси поховань еліти суспільства скіфської доби у Поворсклі рубезу VI–V та V ст. до н.е. – Вітової Могили та кургану Опішлянки [19, с. 353-354], гунського поховання в кургані поблизу Розритої Могили [60, с. 47; 34, с. 46] тощо. Цікаво, що кошти на проведення пошукових робіт на 1889 р. вже закінчилися, і дослідник, за сприяння Московського археологічного товариства, отримав кредит на їх проведення [44, арк. 40 зв.]. З метою погашення кредиту і повернення собі власних заощаджень він змушений був провес-

ти тривалі переговори про передачу чи продаж колекції отриманих знахідок, серед яких було чимало речей із дорогоцінних металів, з Імператорською Археологічною комісією та керівництвом Московського археологічного товариства [38, арк. 15-18]. Ці переговори, що викликали невдоволення вищих чиновників від археології у Санкт-Петербурзі [1, с. 148-149; 38, арк. 9-11, 15-17; 46, с. 34], все ж таки завершилися придбанням до Російського історичного музею у Москві звітного альбому дослідника і всієї колекції знахідок за суму у 1,5 рази меншу від витрачених на розкопки І.А. Зарецьким [38, арк. 4-4 зв.]. Звісно, подібна постановка справи призупинила дослідницький пил археолога-початківця, а багатьох вже радянських науковців, у завзятому паплюженні всього «дореволюційного» й імен своїх колег-попередників, упевнила в тому, що вчений продавав власні знахідки і мав зиск від ведення наукових досліджень. Як бачимо, останні і в ХІХ ст., і в наш час рідко коли поліпшують матеріально життя вченому...

Та, як би там не було, І.А. Зарецький завдяки цим розкопкам став відомою фігурою у науковому світі України та Росії [20, с. 123-124; 23, с. 83, 90; 27, с. 42-47; 52, с. 43-45]. Його ім'я вже не сходило з вуст організаторів Археологічних з'їздів, фундаторів музейних закладів та ініціаторів проведення різноманітних виставок старожитностей.

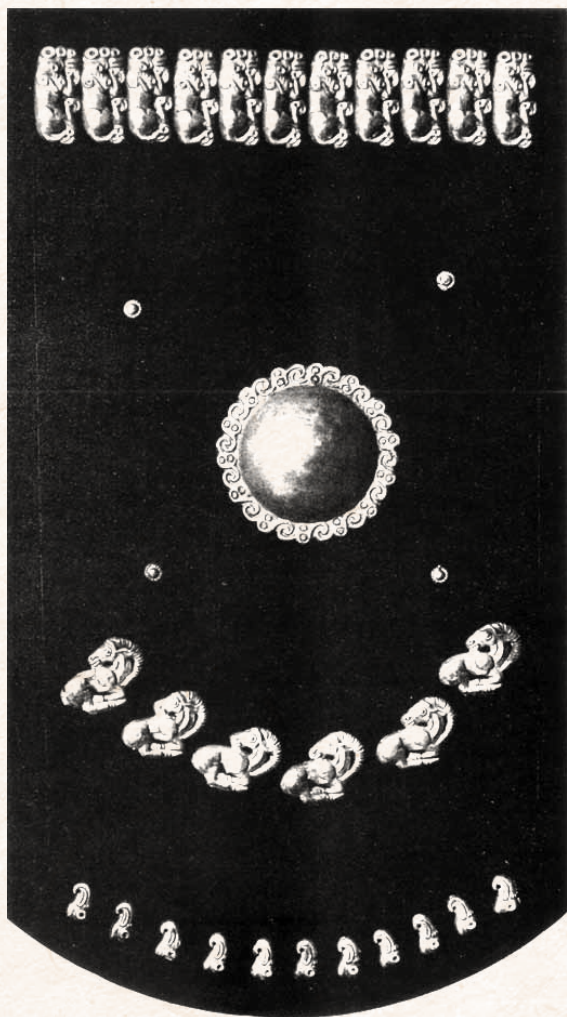
На теренах археології йому ще неодноразово таланило як досліднику. Так, він знайшов кошти на проведення розкопок курганів бронзового віку і скіфського часу у сс. Василівка і Бурти Полтавського повіту [45, с. 44-45], здійснював консультування розкопок курганів братів Ю.В. і А.В. Щербачових в околицях с. Верхньої Мануйлівки на Середньому Пслі в 1887 і 1889 рр. [76, с. 39-40; 77, с. 1], а в 1912 р. провів розкопки кургану епохи бронзи на Мечетській горі над містечком Кишенька Кобеляцького повіту і перший зафіксував на ній рештки золотоординського некрополю [17, с. 111-117]. Трохи пізніше доля подарувала йому щастя бути одним із першовідкривачів для науки і суспільства легендарного Малоперещепинського «скарбу» 1912 р. [10, с. 103-104; 14, с. 181-207; 43,

Прикраси гориту і деталі сагайдака з Вітової могили та Опішлянки. Золото, срібло, бронза, залізо.
 Фото І.А. Зарецького, поч. 1890-х рр.

с. 5-6] – решток поховання представника вищого ієрархічного щабелю правлячої верстви Давньоболгарської або Хозарської держав, як на думку чималого кола дослідників, хана Кубрата [4; 5, с. 9-12; 10].

Ця випадкова знахідка у приполтавському селі Малій Перещепині була збережена саме завдяки чітким

і професійним діяч полтавського археолога-практика і петербурзького вченого-фахівця, нашого земляка М.О. Макаренка (1877-1938) [24, с. 9 и др.; 53, с. 63-64]. І.А. Зарецький організував і супроводжував перевезення скарбу до Полтави, фотозйомку знахідок у приміщенні резиденції віце-губернатора Я.Г. Гололобова, інформував

Знахідки з поховання поч. XI ст., виявленого поблизу будинку Полтавського губернського земства. *Бронза, скло, позолота*. Скроневе кільце золотоординського часу з околиць Зінькова. *Золото*. Фото І.А. Зарецького, 1893 р.

про виявлення комплексу дорогоцінностей керівництво Імператорської Археологічної комісії [51, с. 10], насамкінець, провів значну роз'яснювальну роботу серед місцевого населення щодо передачі представникам комісії і земства розтягнутих по хатах цінностей.

Не менш фаховий і разом із тим підприємницький підхід до справи бачимо у проведенні вченим досліджень старих мідних копалень доби бронзового віку в околицях Оренбурга на поч. 1920-х рр., де І.А. Зарецький вважав за доцільне відродження промислового видобутку руди [6, с. 116-117]. Між іншим, його обґрунтування виробничої доцільності поновлення давніх копалень було використане при розширенні видобутку міді за Другої світової війни.

І.А. Зарецький був членом ряду наукових товариств України та Росії [6, с. 117; 61, с. 5, 48; 28, с. 122, 123-126]. Він також відомий як дослідник гончарного промислу Дніпровського Лівобережжя України. Не маючи спеціальної освіти, вчений підготував і видав еталонне й у

наш час дослідження, присвячене гончарству Полтавщини (1894 р.) [11, II, 126, XXIII, VI, II с.; оцінка: 41; 42, с. 12-13], забезпечив надходження коштів для його публікації. Він стояв біля витоків Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (сучасного краєзнавчого музею), був у числі фундаторів чи перших співробітників Воронежського земського та Оренбурзького краєзнавчих музеїв [50, с. 19]. Більшість етнографів добре знає ім'я І.А. Зарецького як колектора—збирача колекцій Музею імператора Олександра III у Санкт-Петербурзі (сучасний Російський етнографічний музей), для якого полтавець зібрав багатющі колекції старовини у Полтавській, Харківській та Курській губерніях [22, с. 7-10; 36, ф.1, оп.1, спр. 13, арк. 42; оп.2, спр. 272; 273, арк. 1-63; 274, арк. 45-65; 70, с. 3-4, 52 и др.], а паралельно з цим сформував основу фонду етнографічних збірок Полтавського музею [37, с. 235; 48, с. 60-61]. Між іншим, незначні суми на закупівлю предметів народного художнього ремесла, одягу, килимів тощо, що надходили з Петербурга, він використовував досить економно, а невеликі кошти, виділені Полтавським губернським земством, — й зовсім скупо, спрямовуючи все для збирання колекцій музею в Полтаві.

Величезним є внесок І.А. Зарецького у підготовку і проведення Всеросійської кустарної виставки 1902 р., де він був повноправним представником від Полтавщини і «одним із кращих експонентів» [29, с. 73, 74]. А до виставки на XII Археологічному з'їзді у Харкові підготував не тільки найяскравіший етнографічний розділ, а й видав із залученням, на сучасний зразок, «спонсорських» коштів окремий каталог «полтавської» експозиції [12, с. 2-19; 26, с. 38-42].

У Полтаві І.А. Зарецький був людиною дуже відомою і поважною. Скромного службовця земської управи і музею за організацію та проведення ряду виставок було відзначено високим званням почесного громадянина [21, с. 16, 17; 37, с. 235; 47, с. 434 та сл.].

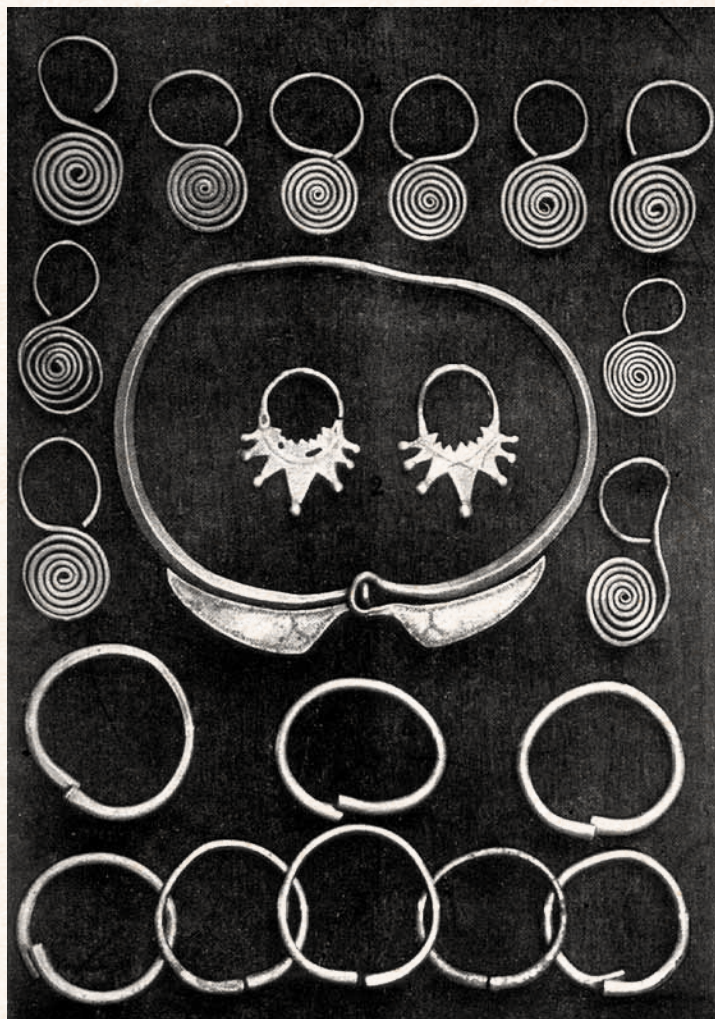
Нестатки у сім'ї, смерть дітей, поява нового керівництва у земському музеї прискорили переїзд восени 1912 р. вченого до Воронежу, де він очолив кустарний відділ міс-

цевого земства і співпрацював у земському музейному осередку [6, с. 117-118]. А з початком Першої світової війни дослідник перебирається до Оренбурга (1915 р.), куди його запрошувало місцеве земство. Він брав участь у створенні і певний час очолював місцевий музей, здійснював заходи з розвитку кустарних промислів, вивчав пам'ятки місцевої старовини [7, с. 47-49]. З кінця 1920-х рр. І.А. Зарецький щорічно проводив невеликі розкопки курганів у басейні р. Уралу, які інколи відвідували згодом відомі радянські дослідники археології, зокрема, Б.Н. Граков (1899-1970) і К.Ф. Смірнов (1917-1980).

Помер археолог під час досліджень курганів поблизу станції Кувандик на Оренбуржжі влітку 1936 р. Про поховання дослідника на місцевому кладовищі групою співробітників експедиції, у присутності місцевих жителів, розповідали сучасники цієї події, зокрема, за спогадами батьків, колишній прем'єр-міністр Російської Федерації та повноважний посол Росії в Україні, уродженець Кувандика В.С. Черномирдін (1938-2010).

Повертаючись до статті І.А. Зарецького про Мало-перещепинський «скарб» (1912), зазначимо, що ця публікація про унікальний комплекс дійсно була першою з наукових праць, котрі з'явилися невдовзі в російськомовній та закордонній науковій літературі. Вона ілюстрована фахово виконаними авторськими фотознімками І.А. Зарецького [14, с. 184-202] та малюнком колеги по Полтавській вченій архівній комісії, художника, літератора і видавця Г.О. Коваленка (1868-1937) [14, с. 207], так би мовити, зробленими по «гарячим слідам» у резиденції Полтавського віце-губернатора перед відправленням предметів до Санкт-Петербургу. В роботі наведена дата відкриття комплексу – 29 травня (13 червня) 1912 р. [14, с. 181]. Тут же містяться відомості про розтягування місцевими жителями окремих знахідок і придбання деяких із них антикварами, зокрема київським торговцем старожитностями В.В. Золотницьким [про нього див.: 79, с. 167].

Варто навести кілька зауважень і до атрибуції та датування окремих предметів Малоперещепинської знахідки. Так, щодо візантійської срібної (із позолотою) амфори –

Полтавський скарб 1905 р. Срібло.
Фото І.А. Зарецького, 1905 р.

окраси складу комплексу – в І.А. Зарецького склалося хибне уявлення про її виготовлення з електру – сплаву золота і срібла, котре згодом утвердилося в полтавській «краєзнавчій традиції» опису комплексу [14, с. 192-193,

№ 23]. Відсутність знань з візантійської нумізматики та відповідної літератури в Полтаві призвело автора до «омоложування» «скарбу», його датування VIII–X ст. н.е. [14, с. 203], навіть – до припущень про належність золотих візантійських монет емісії імператора Никифора Фоки [14, с. 204], що відразу ж потрапило до газет з наведенням фантастичних гіпотез про дари князю Святославу від імператора Візантії викликало подив у колег та маститих науковців [напр.: 78, с. 209].

Останні ж відомості, наведені у статті, в цілому доповнювали фактичну базу з вивчення старожитностей краю і території сучасного міста Полтави. Зокрема, тут вперше були оприлюднені друком дані про рештки подібно до Перещепинської знахідки поховального комплексу з околиць с. Макухівки, виявленого випадково 1882 р., наведені фотознімки двох предметів зі складу цієї знахідки [14, с. 202, 204]. Саме завдяки їм та фотознімку І.А. Зарецького здійснена атрибуція і спроби реконструкції складу цього комплексу [46, с. 33-34; 75, с. 32, вкл II: 1; 80, с. 72, рис. 67; 81, с. 165, рис. 22]. Міститься у статті й інформація про факт виявлення на території Полтавського городища пізньороменського скарбу ювелірних прикрас 1905 р., датованого пізніше поч. XI ст. [14, с. 204-205; 82; с. 201-204; 83, с. 79; 84, с. 85-86]. Між іншим, перший фотознімок предметів цього скарбу виконаний саме І.А. Зарецьким [75, с. 40, фото; 82, табл. I]. У цьому ж контексті наведені цікаві відомості про відкриття поховань роменсько-давньоруського курганного некрополю поряд із майбутнім приміщенням Полтавського губернського земства. Вони трапилися у 1892 та 1901 рр. і неодноразово згадувалися в літературі [45, с. 57, табл. VIII: 34; 80, с. 92, рис. 87; 85, с. 2; 86, с. 152; 87, с. 16, табл. 5; 88, с. 23; 89, с. 6]. Заслугує на увагу повідомлення про знахідку в Полтаві скарбу арабських дирхемів 1893 р. [14, с. 205; 90, с. 42-43]. Насамкінець, стаття містить короткий і впевнений висновок автора щодо існування решток літописної Атави – слов'яно-руського поселення на Старополтавській горі, про яке вже мав чимало відомостей І.А. Зарецький [14, с. 205; 27, с. 42-43].

Таким чином, репринтне відтворення бібліографічно рідкісної роботи І.А. Зарецького є справою цілком на-зрілою та необхідною саме в контексті публікації певного кола наукових праць у зв'язку з 100-річчям відкриття Ма-лоперещепинського «скарбу» в околицях Полтави.

Джерела та література

1. *Багалей Д.И.* Заметка об Альбоме Украинских древностей И.А. Зарецкого / Д.И. Багалей // Киевская старина. – К., 1888. – № 12. – С. 148-149.
2. *Багалей Д.И.* Предисловие к Археологической карте Харьковской губернии / Д.И. Багалей // Тр. XII АС / МАО; [под. ред. гр. П. Уваровой]. – М., 1905. – Т. 1. – С. 1-92.
3. *Варвянская Т.В.* Розрита Могила / Варвянская Т.В., Супруненко О.Б.; ЦОДПА. – Полтава: ВЦ «Археологія», 1996. – 48 с.: 18 іл. – (Сер. «Пам'ятки археології Полтавщини», вип. 1).
4. *Вернер Й.* Погребалната находка от Малая Перещепина и Кубрат – хан на Българите / Йоаким Вернер; БАН. – София: Изд-во БАН, 1988. – 57 с., 32 табл.
5. *Витанов Д.* Откриване и идентификация на гроба на хан Кубрат край. Полтава / Д. Витанов, А. Супруненко, И. Кулатова; БАН // Списания на Българската Академия на науките. – Со-фия: Изд-во БАН, 1991. – Т. 3. – С. 9-15.
6. *Выставкина Н.М.* И.А. Зарецкий – сотрудник Оренбургского музея / Н.М. Выставкина // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй обл. науч.-практ. семинар: ТДС / ПКМ; Полтав. обл. орг. УООПИК; [ред. кол.: Бондаревский П.К., Кулатова И.Н., Супруненко А.Б. и др.]. – Полтава: Изд-во «Полтава», 1989. – С. 116-117.
7. *Выставкина Н.М.* Из переписки И.А. Зарецкого / Н.М. Выставкина // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар: ТД / ПКМ; Полтав. обл. орг. УООПИК; ЛКМ; [ред. кол.: Білоус Г.П., Кулатова И.Н., Супруненко А.Б. (відп. ред.) и др.]. – Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. – С. 47-49.
8. *Городцов В.А.* Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде Полтавской губернии в 1906 г. / В.А. Городцов // Тр. XIV АС / МАО; [под. ред. гр. П. Уваровой]. – М., 1911. – Т. 3. – С. 93-161; отд. оттиск: С. 1-92.
9. *[Докучаев В.В.]* [Редакторское примечание] // Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть. Отчёт Полтавскому губернскому земству: Полтавский уезд / Сост[авлен]. Георгиевским А.С.; Полтав. Губ. Земство; [под непосредств. руковод. проф. В.В. Докучаева]. – СПб., 1890. – Вып. 1. – С. 118. – Прим. 1.
10. *Залеская В.Н.* Сокровища хана Кубрата: Перещепинский клад / В.Н. Залеская, З.А. Львова, Б.И. Маршак, И.В. Соколова, Н.А. Фоякова; ГЭ; [науч. рук. проекта М.Б. Пиотровский]. – СПб.: Славия, 1997. – 336 с.

11. *Зарецкий И.А.* Гончарный промысел в Полтавской губернии / И.А. Зарецкий; Полтав. Губ. Земство. – Полтава, 1894. – II, 126, XXIII, VI, II с.

12. *Зарецкий И.А.* Добавление к Каталогу Этнографического отдела археологической выставки в Харькове: Предметы, доставленные Музеем Полтавского губернского земства / И.А. Зарецкий; Полтав. Губ. Земство. – Полтава, 1902. – 19 с.

13. *Зарецкий И.А.* Заметка о древностях Харьковского губернии Богодуховского уезда слободы Лихачёвки / И.А. Зарецкий // Харьковский сборник: Лит.-научн. прилож. к «Харьковскому календарю» на 1888 г. – Харьков, 1888. – Вып. 2. – С. 229-248.

14. *Зарецкий И.А.* Клад, найденный при селе Малая Перещипина Константиноградского уезда Полтавской губернии / И.А. Зарецкий // Тр. ПУАК / ПУАК; [под ред. И.Ф. Павловского, А.Ф. Мальцева, Л.В. Падалки и В.А. Пархоменко]. – Полтава: электр. тип. Г.И. Маркевича, 1912. – Вып. 9. – С. 181-207.

15. *Зарецкий И.А.* Кладъ, найденный при селе Малая Перещипина Константиноградскаго уезда Полтавской губернии / И.А. Зарецкий; [отд. оттиск-брошура]. – Полтава: электр. тип. Г.И. Маркевича, 1912. – 28 с.

16. *Зарецкий И.А.* Описание древностей из раскопок в Полтавской губернии Полтавского и Зеньковского уездов, произведенных И.А. Зарецким / И.А. Зарецкий // Архів Полтавського державного краєзнавчого музею (до 1943 р.). – 18 арк.: іл.

17. *Зарецкий И.А.* Результаты пробной раскопки в урочище Мечеть, Кобеляцкого у. / И.А. Зарецкий // Тр. ПУАК / ПУАК; [под ред. И.Ф. Павловского, А.Ф. Мальцева, Л.В. Падалки и В.А. Пархоменко]. – Полтава: тип. Г.И. Маркевича, 1912. – Вып. 9. – С. 111-119.

18. Заріцький Іван // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Перевид. в Україні / НТШ; [гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович]. – Львів: НТШ, 1993. – Т. 2: Голинський – Зернов. – С. 755.

19. *Ильинская В.А.* Скифия VII–IV вв. до н.э. / В.А. Ильинская, А.И. Тереножкин; АН УРСР, Ин-т археол.; [отв. ред. И.И. Артеменко] – К.: Наукова думка, 1983 – 380 с.

20. Императорское Московское археологическое Общество в первое пятидесятилетие его существования (1864-1914 гг.) / МАО; [под ред. П.С. Уваровой, И.Н. Бороздина]. – Т. II: 1. Биографический словарь членов Общества; 2. Список трудов членов Общества, помещенных в изданиях Общества. – М.: тип. Т-ва Скоропечати А.А. Левенсона, 1915. – 256, 2 с.

21. К десятилетия Полтавской Учёной Архивной Комиссии: Отчёт со дня открытия, с 26 октября 1903 г. по 26 октября 1913 г. / Сост. Павловский И.Ф.; ПУАК. – Полтава: тип. Т-ва Печатного Дела, 1913. – 22 с.

22. *Карпова О.* Собрание И.А. Зарецкого в Российском этнографическом музее как источник изучения украинского гончарства / Ольга Карпова // Титульний етнос: здобутки, втрати: зб. ст.; ПКМ; НМЗУГ; [Белько О.Б., Гавриленко І.М., Галян Г.І. (відп. за вип.) та ін.]. – Полтава–Опішне: Дивосвіт, 2002. – С. 7-11.

23. *Ковпаненко Г.Т.* Племена скіфського часу на Ворсклі; АН УРСР, Ін-т археол.; [відп. ред. О.І. Тереножкін]. – К.: Наукова думка, 1967. – 188 с.

24. *Комар А.В.* Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII – нач. VIII в. / А.В. Комар // Степи Европы в эпоху средневековья: сб. н. раб. / Ин-т археол. НАН Украины; Дон. НУ; [Толочко П.П., Беспалов Н.Е., Евглевский А.В. (гл. ред.) и др.]. – Донецк: Изд-во Дон. НУ, 2006. – Т. 5: Хазарское время. – С. 7-244.

25. *Кулатова И.Н.* И.А. Зарецкий – первый исследователь памятников скифского времени Поворскля / И.Н. Кулатова, А.Б. Супруненко // Киммерийцы и скифы: ТД Междунар. конф., посвящ. памяти А.И. Тереножкина / Ин-т археол. НАН Украины; Мелитоп. ГПИ; Гос. ист.-арх. зап. «Каменная Могила»; [ред. кол.: Б.Д. Михайлов, Б.Н. Мозолевский, Г.Н. Тоцев и др.]. – Мелитополь, 1992. – С. 48-49.

26. *Кулатова І.М.* Археологічна тематика в діяльності Полтавської вченої архівної комісії / І.М. Кулатова, О.Б. Супруненко // Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії: зб. н. пр. / ДАПО; [Кукоба К.І. (голова), Лобурець В.Є., Пустовіт Т.П.]. – Полтава: Вид-во «Полтава», 1993. – С. 37-48.

27. *Кулатова І.М.* Археологічні дослідження І.А. Зарецького в Полтаві / І.М. Кулатова, О.Б. Супруненко // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар: ТД / ПКМ; ПОО УООПІК; ЛКМ; [ред. кол.: Білоус Г.П., Кулатова І.Н., Супруненко А.Б. (відп. ред.) и др.]. – Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. – С. 41-47. – Рис. 1, 2 на вкл.: С. 1.

28. *Кулатова І.М.* Археологія в діяльності Полтавської Вченої Архівної Комісії / І.М. Кулатова, О.Б. Супруненко // Археологія / НАН України, Ін-т археол. – К.: Наукова думка, 1995. – № 2. – С. 122-129.

29. *Кулатова І.М.* Краєзнавча діяльність І.А. Зарецького / І.М. Кулатова, О.Б. Супруненко // IV Республіканська наук. конф. з історичного краєзнавства: ТД / Ін-т істор. АН УРСР; Миколаїв. ДПІ ім. В.Г. Белінського; УТОПІК. – К.: Рідний край, 1989. – С. 73-74.

30. *Кулатова І.М.* Кургани скіфського часу в ур. Лапівщина у Поворсклі (за дослідженнями І.А. Зарецького 1888 р.) / Кулатова І.М. // АЛЛУ / ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1-2 (3-4). – С. 26-28.

31. *Кульжинский С.К.* Лубенский музей Е.Н.Скаржинской. Описание коллекции народных писанок / С.К. Кульжинский; Луб. музей Е.Н. Скаржинской. – М.: Тип. Скоропечати Левенсона А.А., 1899. – Вып. первый: С альбомом из 33 хромо-литографированных и 12 черновых таблиц. – 176 с., 45 табл.

32. *Мезенцева Г.Г.* Дослідники археології України: Енциклопедичний словник-довідник / Галина Мезенцева; Ін-т археол. НАН України; Черніг. ДПІ ім. Т.Г. Шевченка; [ред. кол.:

В.П. Коваленко (відп. ред.), О.Б. Коваленко, А.В. Ясновська]. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – 205 с.

33. Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства / Сост. Зайкевич А.Е.; [авт. ил. Зарецкий И.А.]; Полтав. Губ. Земство. – СПб., 1883. – XXI табл.; передрук: Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. За роки 1996-1999. – Опішне: Укр. Народознавство, 1999. – Кн. 4. – С. 513-534.

34. *Обломский А.М.* Днепровское лесостепное Левобережье в поздне римское и гуннское время (середина 3 – вторая половина 5 в. н.э.): Автореф. дис. ... докт. ист. наук / А.М. Обломский; Ин-т археол. РАН. – М., 2001. – 48 с.

35. *[Олеховский М.А.]*. Естественно-Исторический Музей Полтавского губернского земства: Описание коллекций / [Олеховский М.А.]; Естеств.-Ист. Муз. Полтав. губ. земства. – Полтава: тип. Старожицкого М.Л., 1899. – IX, 90 с.

36. Описи коллекций, собранных И.А. Зарецким // Архив Рос. этнограф. музею. – СПб. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 13; Оп. 2. – Спр. 272; 273; 274.

37. *Павловский И.Ф.* Краткий биографический словарь учёных и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И.Ф. Павловский; ПУАК. – Полтава: тип. преемников Дохмана, 1912. – 238 с.

38. Переписка И.А. Зарецкого о продаже коллекции // Архив ПМК РАН. – Ф. 1. – ДАК. – 1889. – Спр. 29. – 56 арк.

39. Письмо И.А. Зарецкого к С.К. Кульжинскому. 1898 г. / И.А. Зарецкий // ДАПО. – Ф. 222. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 2-5.

40. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія, 1992. – 1024 с.

41. *Пошивайло О.* Гончарство Лівобережної України XIX – початку XX століть і відображення в ньому основних духовних настанов української народної свідомості / Олесь Пошивайло; АН УРСР, Ін-т мистецтвозн., фолькл. та етнограф. ім. М.Т. Рильського; НМЗУГ; [відп. ред. А.П. Пономарьов]. – К.: Молодь, 1991. – 230, 2 с. – (Мат-ли до літопису укр. гончарства. Сер.: Етно мистецтвознавчі розвідки, вип. 2-й).

42. *Пошивайло О.* Етнологія українського гончарства. Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло; НМЗУГ. – К.: Молодь, 1993. – 398, 10 с.

43. *Приймак В.В.* Малоперещепинський «скарб» / Приймак В.В., Супруненко О.Б.; ЦП НАН України і УТОПІК. – К.: Полтава: АСМІ, ВЦ «Археологія», 2005. – 24 с.

44. Протокол совета Императорского Российского исторического музея. Заседание 18 октября 1889 года // Архив Держ. Ист. музею Російської Федерації. – Ф. 2. – Спр. 748/5. – Арк. 36-40 зв.

45. *Рудинський М.* Археологічні збірки Полтавського музею / Михайло Рудинський // Збірник, присвячений 35-річчю Музею / Полтав. держ. музей ім. В.Г. Короленка; [під ред. В. Бен-

деровського, Я. Риженка, М. Гавриленка]. – Полтава: 1-ша рад-друкарня «Полтава-Поліграф», 1928. – Т. I. – С. 29-62.

46. *Семенов А.И.* Реконструкции состава Макуховской находки (из истории изучения памятников Перешепинского круга) / А.И. Семенов // Сообщения Гос. ордена Ленина Эрмитажа: сб. н. тр. / ГЭ; [ред. кол.: В.А. Суслов (отв. ред.), С.П. Борисковская, Н.Г. Горбунова и др.] – Л.: Искусство, Лен. отд-е, 1986. – Вып. LI. – С. 32-35.

47. *Симоненко І.* Археологічні дослідження вчених архівних комісій України / І. Симоненко, О. Супруненко // Архівний збірник на посвяту 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії. Архіви і документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903-2003): зб. н. пр. / Держ. комітет архівів України; НАН України, Ін-т історії України; ДАПО; [Білоус Г.П., Боряк Г.В., Данилюк Ю.З. та ін.]. – Полтава: АСМІ, 2003. – С. 420-448.

48. *Скрипник Г.А.* Етнографічні музеї України: Становлення і розвиток / Г.А. Скрипник; АН УРСР, Ін-т мистецтвозн., фолькл. та етнограф. ім. М.Т. Рильського. – К.: Наукова думка, 1989. – 304 с.

49. *Спицын А.А.* Курганы скифов-пахарей / А.А. Спицын // Известия Археол. Комиссии. – Пг., 1918. – Вып. 65. – С. 87-143.

50. 100 років Полтавському краєзнавчому музею: Наук. читання. 26 вересня 1991 р.: ТД, каталоги ювіл. виставок / ПКМ; [за ред. Супруненка О.Б.]. – Полтава, 1991. – 66 с.

51. *Супруненко А.Б.* Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания) / А.Б. Супруненко // Археологические исследования на Полтавщине: сб. н. тр. / ПКМ; [ред. кол.: Кулатова И.Н., Луговая Л.Н., Супруненко А.Б. (отв. ред.)]. – Полтава, 1990. – С. 5-42.

52. *Супруненко А.Б.* Материалы срубной культуры в исследованиях И.А. Зарецкого / А.Б. Супруненко // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. – Ч. 1: Археологія Полтавщини / ПКМ; ПОО УТОПІК; [ред. кол.: Кулатова І.М., Супрун Т.Ю., Супруненко О.Б. (відп. ред.)]. – Полтава, 1991. – С. 43-45.

53. *Супруненко О.* Іван Зарецький – археолог і музейний працівник / Олександр Супруненко // Народне мистецтво Полтавщини: Наук.-теорет. конф., присвяч. 70-річчю Полтавського художнього музею. (1-2 червня 1989 р.): зб. ТДП / Полтав. худ. музей; [за ред. В.М. Ханка]. – Полтава, 1989. – С. 59-65.

54. *Супруненко О.* Літературні світлини І.А.Зарецького / Олександр Супруненко // Криниця. – Полтава, 1993. – № 5-6 (25-26). – С. 76-79.

55. *Супруненко О.* Сергій Кульжинський – дослідник писанкарства, етнограф і музейник / Олександр Супруненко // Християнські старожитності Лівобережної України: зб. н. пр.; Ін-т археол. НАН України; УК ПОДА; ЦОДПА; [ред. кол.: Кулатова І.М., Міхеев В.К., Супруненко О.Б. (відп. ред.) та ін.]. – Полтава: Археологія, 1999. – С. 150-161.

56. *Супруненко О.Б.* Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської) / О.Б. Супруненко; НАН України, Ін-т археол.; Полтав. обл. рада; ЦОДПА; [наук. ред. П.П. Толочко]. – К.–Полтава: Археологія, 2000 [2001]. – 392 с.

57. *Супруненко О.Б.* Наукові дослідження і підприємництво у діяльності І.А. Зарецького / О.Б. Супруненко // Наук. вісник Полтав. ун-ту Споживчої кооперації України; ПУСКУ; [гол. ред. О.В. Дорохін]. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2002. – № 2 (6). – С. 57-61; продовж.: 2003. – № 2 (10). – С. 58-61.

58. *Супруненко О.Б.* Нові документи про С.К. Кульжинського / О.Б. Супруненко // Титульний етнос: здобутки, втрати: зб. ст.; ПКМ; НМЗУГ; [Белько О.Б., Гавриленко І.М., Галян Г.І. (відп. за вип.) та ін.]. – Полтава–Опішне: Дивосвіт, 2002. – С. 12-17.

59. *Супруненко О.Б.* Пам'ятки археології Полтавщини в матеріалах Докучаєвської експедиції 1888-1890 рр. / О.Б. Супруненко // АЛЛУ / ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1-2 (3-4). – С. 108-111.

60. *Терпиловский Р.В.* Про культурно-історичну ситуацію першої половини і середини I тис. н.е. / Р.В. Терпиловский // АЛЛУ / ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1-2 (3-4). – С. 44-49.

61. Труды Полтавской учёной архивной комиссии. 1905-1917: Библиографический указатель / Сост. Супруненко А.Б.; ПКМ, ДАПО; [відп. ред. В.Н. Жук]. – Полтава: РИО Облстатуправління, 1991. – 52,1 с.

62. *Уварова П.С.* Отчёт по XII Археологическому съезду / гр. П.С. Уварова // Древности: Тр. Московского археол. об-ва / МАО. – М., 1904. – Т. 20. – Вып. II. – Приложение к Прот. № 583. – С. 45-59.

63. Украинское народное творчество. Серия IV. Древоделие. – Выпуск 1-й: Резные пряничные и кафельные формы и проч. / [Сост. Зарецкий И.А.]. – Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1912. – 28 с., 138 рис.

64. Украинское народное творчество. Серия IV. Резьба по дереву. – Выпуск 2-й: Предметы домашнего и хозяйственного обихода / [Сост. Зарецкий И.А.]. – Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1912. – 28 с.

65. Украинское народное творчество. Серия VI. Гончарные изделия. – Выпуск 1-й: Типы украинской гончарной посуды / [Сост. Зарецкий И.А.]. – Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1913. – XX табл., 4 с.; передрук: Украинское народное творчество. Серия VI. Гончарные изделия. Выпуск 1-ый. Типы украинской гончарной посуды // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. За роки 1996-1999. – Опішне: Укр. Народознавство, 1999. – Кн. 4. – С. 536-568.

66. Украинское народное творчество. Серия II. Ковры. – Выпуск 1-й. – Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1913. – 28 с., 46 рис.

67. Украинское народное творчество. Серия III. Женское рукоделие. — Выпуск III-й: Хусточки, шитые цветной бумагой. — Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1913. — 28 с.
68. Украинское народное творчество. Серия III. Рукодельные работы. — Выпуск I-й: Рушники, шитые цветной бумагой. — Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1912. — 28 с., 64 рис.
69. Украинское народное творчество. Серия III. Рукодельные работы. — Выпуск II-й: Рушники, вышитые цветными нитками. — Полтава: изд. Кустарн. склада Полтав. губ. земства, 1913. — 28 с., 64 рис.
70. Украинцы: Каталог-указатель этнографических коллекций XIX—XX вв. / Сост. Хазанова Н.М., Карпова О.В.; Гос. музей этнографии народов СССР. — Ленинград, 1983. — 68 с.
71. **Мокляк В.О.** Диканський район / В.О. Мокляк, В.В. Шерстюк, О.Б. Супруненко // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Диканський район / УК ПОДА; ЦОДПА; ПКМ; [упоряд., наук. ред. В.О. Мокляк; ред. кол.: Волошин Ю.В., Мокляк В.В., Супруненко О.Б. та ін.]. — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. — С. 7-32.
72. **Кулатова І.М.** Курганний могильник I, ур. Лапівщина (скіфський час, VI ст. до н.е.) / І.М. Кулатова, О.Б. Супруненко // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Диканський район / УК ПОДА; ЦОДПА; ПКМ; [упоряд., наук. ред. В.О. Мокляк]. — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. — С. 180-182. — № 176.
73. **Супруненко О.Б.** Пам'ятки археології Диканського району / О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Диканський район / УК ПОДА; ЦОДПА; ПКМ; [упоряд., наук. ред. В.О. Мокляк]. — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. — С. 300-326.
74. Замечательные древности, найденные в Полтавской и Харьковской губ. / [И.А. Зарецкий] // Русские ведомости. — г. Москва. — 1887. — № 82. — 25 марта. — Среда. — С. 2.
75. **Супруненко О.Б.** З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис / О.Б. Супруненко / ЦП НАН України і УТОПІК; ЦОДПА. — К.—Полтава: Гротеск, ВЦ «Археологія», 2007. — 124, XII с.
76. **Щербачёв Ю.** Раскопки близ села Мануйловки, Кременчугского уезда, Полтавской губернии в 1887 и 1889 гг. / Ю. Щербачёв // Древности: Тр. МАО / [изд. под ред. В.К. Трутовского, секретаря общества]. — Москва, 1894. — Т. XV. — Вып. 2. — Прилож. 2-е к прот. № 359. — С. 39-42.
77. **Супруненко О.Б.** Кургани Нижнього Прип'ялля / О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк / НАН України, Ін-т археол.; ЦП НАН України і УТОПІК; ЦОДПА. — К.: ЦП НАН України і УТОПІК, 2011. — 474, XXIV с.
78. **Макаренко Н.** Перещепинский кладъ: (Предварительное сообщение) / Николай Макаренко // Известия Императорской Археологической комиссии. Дополнение к вып. 46. — СПб.: [б. и.], 1912. — С. 207-211. — Отд. оттиск.

79. *Супруненко О.Б.* Антикварій із Мар'янівки [В.В. Золотницький] / О.Б. Супруненко // АЛЛУ / ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1-2 (3-4). – С. 167-168.

80. *Супруненко О.Б.* На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць / О.Б. Супруненко / Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 1998. – 156 с.

81. *Приходнюк О.М.* Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.) / О.М. Приходнюк; НАН України, Ін-т археол.; Чернівецьк. НУ ім. Ю. Федьковича; Буковин. центр археол. досліджень; [відп. ред. Б.О. Тимощук]. – К.-Чернівці: Прут, 2001. – 284 с.

82. *Макаренко Н.* Матеріали по археології Полтавської губернії. Полтавський клад 1905 г.; Случайная находка близ с. Ивахники, Лохвицкого уезда / Николай Макаренко // Тр. ПУАК / ПУАК; [под ред. И.Ф. Павловского, А.Ф. Мальцева, А.В. Падалки и В.А. Пархоменко]. – Полтава: электр. тип. Г.И. Маркевича, 1908. – Вып. 5. – С. 201-212.

83. *Корзухина Г.Ф.* Русские клады IX–XIII вв. / Г.Ф. Корзухина; АН СССР, Лен. отд.-е Ин-та археол. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1954. – 158 с.

84. *Григорьев А.В.* О датировке Полтавского клада / А.В. Григорьев // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. – Ч. 1: Археологія Полтавщини / ПКМ; ПОО УТОПІК; [ред. кол.: Кулатова І.М., Супрун Т.Ю., Супруненко О.Б. (відп. ред.)]. – Полтава, 1991. – С. 85-87.

85. *Бучневич В.* Полтавские подземелья (мины) / В. Бучневич // Полтавские губернские ведомости. – г. Полтава. – 1891. – № 55. – 20 июля. – С. 2.

86. *Бучневич В.О.* Полтавские подземелья / Бучневич В.О.; [підг. до друку та комент. Коваленко О.В., Супруненка О.Б.] // АЛЛУ / ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1-2 (3-4). – С. 151-154.

87. *Сухобоков О.В.* Славяне Днепровского Левобережья (роменская культура и ее предшественники) / О.В. Сухобоков; АН УССР, Ин-т археол.; [отв. ред. В.И. Довженок]. – К.: Научно-ва думка, 1975. – 168 с.

88. *Супруненко О.Б.* Про давньоруські центри Нижнього Поворська / Супруненко О.Б. // АЛЛУ / Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 1999. – № 1 (5). – С. 20-30.

89. *Супруненко О.Б.* Дослідження посаду літописної Лтави: Миколаївська гірка / Супруненко О.Б., Мироненко К.М., Пуголовков Ю.О., Шерстюк В.В.; Ін-т археол. НАН України; ЦП НАН України і УТОПІК; ЦОДПА. – К.–Полтава: ЦП НАН України і УТОПІК, 2008. – 136, 2, 4 с.

90. *Котляр М.Ф.* Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М.Ф. Котляр; АН УРСР, Ін-т історії. – К.: Наукова думка, 1971. – 175 с.

Список скорочень

- АЛЛУ – Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава.
АС – Археологический съезд.
БАН – Болгарская Академия наук, София.
ВЦ – Видавничий центр.
ГПИ – Государственный педагогический институт.
ГЭ – Государственный Эрмитаж, Санкт-Петербург.
ДАК – Дела Императорской Археологической комиссии.
ДАПО – Державний архів Полтавської області, Полтава.
ДПІ – Державний педагогічний інститут.
ІМК РАН – Інститут історії матеріальної культури Російської Академії наук, Санкт-Петербург.
ІА НАНУ – Інститут археології Національної Академії наук України, Київ.
ІА РАН – Інститут археології Російської Академії наук, Москва.
ЛКМ – Лубенський краєзнавчий музей, Лубни.
МАО – Московское Императорское археологическое общество.
НАНУ – Національна Академія наук України, Київ.
НМЗУГ – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні.
НТШ – Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Львів.
НУ – Національний університет.
ПКМ – Полтавський краєзнавчий музей, Полтава.
ПОО – Полтавська обласна організація.
ПУАК – Полтавська учёная архивная комиссия, Полтава.
ПУСКУ – Полтавський університет споживчої кооперації України, Полтава.
РАН – Российская Академия наук, Москва.
РЕМ – Російський етнографічний музей, Санкт-Петербург.
РВЦ – Редакційно-видавничий центр.
РИО – Редакционно-издательский отдел.
РФ – Російська Федерація.
ТД – Тези доповідей, тези доповідей.
ТДП – Тези доповідей та повідомлень.
ТДС – Тезиси докладов и сообщений.
УК ПОДА – Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Полтава.
УООПІК – Українское Общество охраны памятников истории и культуры, Київ.
УТОПІК – Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури, Київ.
ЦОДПА – Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації.
ЦП НАНУ – Центр пам'яткознавства Національної Академії наук України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури, Київ.

И.Н. Кулатова, А.Б. Супруненко

Археологическая исследовательская деятельность

И.А. Зарецкого

*(к репринтной публикации первой работы
о Малоперещепинском «кладе»)*

Резюме

В статье-послесловии рассматривается научная и музейная археологическая деятельность известного украинского этнографа, археолога, музейного и земского деятеля, уроженца с. Лютенька Гадячского уезда Полтавской губ. Ивана Антоновича Зарецкого (1857-1936). Публикуется комментарий к тексту его статьи и брошюры «Клад, найденный при селе Малая Перещепина Константиноградского уезда Полтавской губернии» (1912 г.).

Ключевые слова: Зарецкий И.А., Малоперещепинский «клад», археологическая деятельность, Воронеж, клады, Лютенька, Оренбург, Полтава, репринтное издание, этнография.

Науково-популярне та репринтне видання

МАЛОПЕРЕЩЕПИНСЬКЕ ДИВО

На обкладинці:

предмети Малоперещепинського «скарбу»;
портрет І.А. Зарецького роботи Є.В. Путрі;
фрагмент топографічної карти 1900-х рр. ;
вигляд Малоперещепинської знахідки
за малюнком М.О. Макаренка 1912 р.

Відповідальна за випуск – **І.М. Кулатова**.
Комп'ютерний набір та коректура – авторські.
Художник – **Т.В. Менчинська**.
Технічний редактор, дизайн
та комп'ютерна верстка – **С.В. Хорєв**.

Здано в набір: 21.09.2012. Підписано до друку 21.04.2013.
Формат 60x84/16. Папір крейдяний. Гарнітура Светлана.
Друк офсетний. Обл.-вид. арк. . Ум. друк. арк. .
Тираж 500 прим. Вид. № 165. Зам. .

Видавець і виготовлювач:
ТОВ «АСМІ»

36011, м. Полтава, вул. В. Міщенка, 2.
Тел./факс: (0532) 56-55-29.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3357 від 25.12.2008 р.

УДК 903.25 (477/53) "04/06"

ББК 63.4 (4УКР-4ПОЛ)

М 18

Подяки.....

М 18

МАЛОПЕРЕЩЕПИНСЬКЕ ДИВО: Приймак В.В., Супруненко О.Б. Малоперещепинський «скарб»; Зарецький І.А. Скарб, знайдений при селі Мала Перещепина Костянтиноградського повіту Полтавської губернії; Кулатова І.А., Супруненко О.Б. Археологічна дослідницька діяльність І.А. Зарецького. – Полтава, ТОВ «АСМІ», 2013. – 92 с., іл. – (Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації).

ISBN 978-966-

До уваги читачів пропонуються науково-популярний нарис про унікальну археологічну знахідку початку ХХ ст. – Малоперещепинський «скарб», репринт першої наукової праці, присвяченої цьому комплексу, – статті І.А. Зарецького, опублікованої в «Трудах Полтавской Ученой Архивной Комиссии» 1912 р., та коротке дослідження про наукову діяльність полтавського археолога та музейника з коментарями до оригінального тексту.

Для археологів, істориків, краєзнавців, студентів, учнів шкіл, всіх, хто цікавиться минулим Полтавщини.

ББК 63.4 (4УКР-4ПОЛ)

© Кулатова І.А, Приймак В.В., Супруненко О.Б., 2013.

© ЦОДПА, 2013.

© ТОВ «АСМІ», 2013.

В.В. Приймак, О.Б. Супруненко

**МАЛОПЕРЕЩЕПИНСЬКИЙ
« С К А Р Б »**

ПРИЙМАК
Віктор
Володимирович

провідний науковий співробітник Історико-культурного заповідника «Більськ», фахівець зі слов'яно-руської та пізносередньовічної археології Дніпровського лісостепового Лівобережжя

СУПРУНЕНКО
Олександр
Борисович

провідний науковий співробітник Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України, фахівець у галузі історії археології, археології раннього залізного віку і слов'яно-руської доби

На звороті: Персні з монограмами (вважаються належними ханам Органі та Кубрату). Золото. Візантія. VII ст.

Предмети без зазначення місця знахідки походять з Малоперещепинського «скарбу» і зберігаються у Державному Ермітажі, РФ.

Сенсаційна знахідка неподалік від Полтави навесні 1912 р. великого комплексу дорогоцінних стародавніх речей є широко відомою в світі як Малоперещепинський (Перещепинський) «скарб». І не дивно, адже пересічній людині важко навіть осягнути не тільки історичну, а й матеріальну цінність цієї знахідки, у складі якої тільки предметів із дорогоцінних металів нараховувалося 70 кг (20 – золота, 50 – срібла). За Перещепинським комплексом в літературі закріпилася назва найбагатшого скарбу I тис. н.е. на території Європи, що засвідчено різномовними енциклопедичними виданнями та довідниками світу.

До вивчення Малоперещепинської знахідки неодноразово зверталися дослідники з різних країн: їй присвячені монографії, розкішно видані альбоми, каталоги виставок, буклети; окремі предмети комплексу потрапили на сторінки солідних мистецтвознавчих студій, ряду досліджень окремих етапів середньовічної історії Європи. Бібліографічний опис наукової літератури з питань вивчення скарбу займає не один десяток сторінок. Першими у цьому списку стоять імена пов'язаних долею і походженням із Полтавщиною українських археологів – І.А. Зарецького та М.О. Макаренка, які не тільки обстежили місце знахідки скарбу, а й підготували праці з приводу сенсаційного відкриття, актуальність яких не згасає з часом.

Колективом учених з Ермітажу у Санкт-Петербурзі, де зберігається основна частина комплексу знахідок, у складі В.М. Залеської, З.О. Львової, Б.І. Маршака, І.В. Соколової і Н.О. Фоянкової видані два великих до-

слідження «Сокровища хана Кубрата», розділи яких використовуються у наукових часописах, збірках праць та інтернет-виданнях. В Україні цій проблемі найбільш ґрунтовні праці, через призму взаємовідносин слов'ян і кочівників, присвятили київські археологи О.М. Приходнюк і О.В. Комар.

На жаль, досить часто численні публікації преси і краєзнавчої літератури супроводжуються певним інформаційним «шумом», коли замість достовірних фактів з'являються домисли і сенсаційні «відкриття», на кшталт нововиявлених ханів-кочівників – фундаторів Києва, гіпотези про «Балтавар = Полтаву» тощо.

Це видання має на меті стати своєрідним путівником для ознайомлення з небуденною пам'яткою, історією її вивчення та розуміння комплексу.

**Браслети
з інкрустацією.**
Золото, склопаста.
Візантія. VII ст.

З історії відкриття

29 травня 1912 р. на північно-західній околиці села Мала Перещепина, на той час Костянтиноградського пов. Полтавської губ. (сучасне село Новосанжарського р-ну Полтавської обл.), 12-річний хлопчина Федір Деркач, син козака, на піщаному пагорбі помітив невеликий провал у піску. Федір шурхнув туди палицею і почув, що вона дзенькнула об метал. Хлопець розгріб руками пісок і побачив дивної краси жовтаву посудину з металу, що нагадувала за формою великий глек з двома ручками. На допомогу він покликав до себе старшого на два роки товариша – Карпа Маджара, і вже вдвох вони почали відкопувати пісок навколо. Далі діти сховали виявлену річ в озерці і покликали матір Деркача, з якою продовжили пошуки. Майже одразу на глибині близько 20 см від поверхні вони виявили розташовані «вряд один за іншим» золоті келихи.

Побачивши посуд, зовні схожий на церковні потири, жінка злякалася, здійнявши крик: «Нехай Бог милує, це хтось церкву ограбив, а на нас буде напасть!» Тож вона й послала за волосними стражниками, слідом за якими з'явилося й чимало охочих до всіляких пригод. Так розпочалося руйнівне розкопування унікальної знахідки. Видатний український археолог, а на той час хранитель Ермітажу, Микола Омелянович Макаренко з боєм описував поведінку не кращих представників місцевого люду.

Мешканці села, натовпом оточивши пагорб, один перед іншим тягли з піску речі, рвали, ламали, кидали під ноги уламки предметів, шматували «на пам'ять» частинки золотих пластинок фольги, тут же жбурляли чи їх де-інде, адже сусіди знаходили більші... «Золота

Амфора. Срібло, позолота.
Візантія. I пол. VI ст., реставрація VII ст.

лихоманка» поглинула всіх безповоротно. Коли ж набралось досить багато речей, місцевий урядник склав їх «у рядно» і поніс «по начальству» — до станового пристава. Останній звелів скласти предмети посеред канцелярії, залишивши лише одного «дядька» оберігати знахідки, а сам поїхав у справах, доручивши учасникам «розкопок» продовжувати пошуки. Речі перебували у канцелярії два дні, і «м'які серцем» охоронці дозволяли односельцям взяти деякі «дрібнички» собі.

Та звістка про скарб вже досягла Полтави і Петербурга. Голові Імператорської Археологічної комісії графу О.О. Бобринському повідомлення про знахідку надіслав полтавський археолог й етнограф І.А. Зарецький. Він же на другий день був відряджений на місце події Полтавським губернським земством, а з Археологічної комісії до Малої Перещепини відбув ще один учений, наш земляк, хранитель Ермітажу, археолог і мистецтвознавець М.О. Макаренко. Саме завдяки цим двом дослідникам для нащадків збережений унікальний комплекс. Вони ж подали перші детальні звітні описи відкриття і складу скарбу.

І.А. Зарецький, а згодом М.О. Макаренко організували збирання й охорону стародавніх речей, опитування учасників грабіжницьких розкопок, занотували свідчення очевидців. Зібрані у поліцейській канцелярії предмети завдяки їх зусиллям та на вимогу помічника косянтиноградського справника Федоровського були описані, спочатку перевезені у повітовий центр — до Косянтинограду (сучасне м. Красноград Харківської області), потім — до Полтави, звідки, за розпорядженням царя, скарб був доставлений до Археологічної комісії у Санкт-Петербурзі, пізніше зайнявши чільне місце серед колекцій Імператорського Ермітажу.

Безперечно, не всі знахідки з Малої Перещепини потрапили до столичного музею. Частина, переважно дрібних предметів, «осіла» в руках учасників несанкціонованих пошуків, їх сліди губляться на антикварних ринках та в колекціях багатих шанувальників старовини в Києві, Одесі, Москві, а то й за кордоном. Окремі знахідки упродовж майже 10 років скуповували для

Глек. Золото.
Сасанідський Іран,
V – поч. VII ст.

Полтавського земського музею археологи В.М. Щербаківський і М.Я. Рудинський. Але більша частина комплексу, в тому числі вилучена з українських музеїв, збереглася без істотних втрат у колекції Ермітажу, переживши революційні та воєнні потрясіння.

Цікавим є й той факт, що село Мала Перещепина після 1912 р. почало різко розбудовуватися. З'явилися нові чепуренькі хатки, більшість мешканців закупи-

Солід імператорів Іраклія, Іраклія Костянтина та Іраклія II.
Золото. Візантія, 635/637 рр. Дар В.М.Щербаківського.

Соліди імператорів Фоки, Іраклія, Іраклія Костянтина та Іраклія II, Константа II. Золото. Візантія, 602-646 рр.
с. Зачепилівка Новосанжарського р-ну Полтавської обл.
Знахідка 1928 р. ПКМ.

ли худобу, поновили сільськогосподарський інвентар тощо. У людей осіла певна частина дорогоцінних виробів, які реалізовувалися часто-густо ювелірам чи лікарям-протезистам. Цікаву інформацію опублікував колишній випускник Малоперещепинської середньої школи – кандидат технічних наук О.Б. Кошлатий. Буцімто, за розповіддю 1965 р. одного з першовідкривачів – К.І. Маджара, для експертної оцінки знахідок був запрошений місцевий зубний технік чи дантист. Коли він «завершив» експертизу і виходив із приміщення з предметами «скарбу», його кишені стали помітно витинатися...

**Лицеві платівки
від сагайдака і лук сідла.
Золото, срібло, позолота.
Кочівники Східної Європи. VII ст.**

Відома київська газета «Маяк», яку видавав полтавець, письменник, громадський діяч і художник Г.О. Коваленко, у травні 1913 р. повідомляла: «За Перещепинський скарб Археологічна комісія прислала полтавському губернаторові 45 000 руб., щоб половину цих грошей було видано перещепинському сільському товариству, в землі якого знайдено скарб, а другу половину — двом хлопчикам-пастушкам, що його знайшли». Є свідчення, що хлопці стали досить-таки помітними власниками. За повідомленням Ф.М. Сиволапа, уродженця с. Тринівщина поблизу Малої Перещепини, який особисто знав обох «відкривачів» скарбу, перший

Шийна гривня та парні браслети зі вставками на щитках.
Золото, смарагди. Кочівники Східної Європи. VII ст.

з них – Федір Деркач – загинув у сутичці з більшовиками, обороняючи полтавський арсенал. Другий – Карпо Маджар – придбав млина, мав пару волів, коней. За громадянської війни воював невідомо на чиєму боці, залучався до «колгоспного будівництва», пізніше перебрався до дітей у Полтаву, працював на електростанції, брав участь у Великій Вітчизняній війні і був поранений. У повоєнний час відвідав Ермітаж, що засвідчують опубліковані у наукових виданнях фотознімки. Його не раз запрошували до Малої Перещепини, і він виступав перед учнями місцевої школи, зустрічався з журналістами. В 1965 і 1967 рр. приїздив показувати місце знахідки «скарбу» науковцям – учасникам експедиції Інституту археології АН УРСР Л.М. Рутковській та Є.В. Махно, що знайшло висвітлення у томі «Історії міст і сіл України. Полтавська область» та аматорському кінофільмі. Помер у Полтаві наприкінці 1960-х рр.

Отже, досить багата історія скарбу має ще чимало цікавих подробиць і на сьогодні не оприлюднена друком остаточно.

Наконечники ремнів від спорядження коня. Золото, скло.
Аварський каганат. VII ст.

Місце знахідки. Скарб чи поховання?

Як вже зазначалося, Малоперещепинський скарб був виявлений біля схилу дюни, серед рухомих пісків другої надзапlavної тераси р. Тагамлик, неподалік від її впадіння у р. Ворсклу, за 0,8 км на захід від сучасного села та в 0,25-0,30 км на північ від бруківки – колишньої польової дороги, що з'єднувала Малу Перещепину зі станцією Малоперещепинська та с. Пристанційне. За 0,4-0,5 км на північ від місця знахідки розташовані рештки стародавніх поселень доби бронзового віку, скіфського часу, на яких виявлені й окремі матеріали та нашарування пеньківської культури – старожитності слов'ян-антів. Неподалік від дюни знаходиться пересихаюче озерце, що на разі більш схоже на болото. Вся територія навкруги вкрита поодинокими уламками кераміки та виробів з каменю скіфської доби і наступних епох, перевідкладених внаслідок переміщення пісків. Для закріплення дюн тут у 1960-х рр. насадили сосновий ліс.

Отже, місцезнаходження скарбу – типова, підвищена серед боліт територія, що могла бути обрана для розташування стародавнього поселення чи стійбища. За середньовічної доби (тоді кліматичні умови були посушливішими від сучасних) – це ділянка надзапlavних лук, оточена буянням рослинності пересихаючих боліт і стариць.

За свідченням М.О. Макаренка, знахідки предметів скарбу виявили у піску, на площі близько 1,5 x 1,5 м, на глибині – від 0,2 до 1,2 м. Поміж речами були знайдені зотлілі шматки дубових дощок («брусів»), а також

Меч з кільцевим навершям і піхвами.
Золото, залізо, скло. Візантія. VII ст.

залишки перетрухлої шовкової тканини коричневого кольору, проткані золотими нитками у вигляді орнаментальних смуг. За розповідями учасників пошуків, речі лежали у піску в такому порядку: зверху розташовувалися золоті та срібні кубки разом зі скляними келихами з тонкого зеленкуватого скла; нижче — блюда, глеки, інші предмети, які частково стояли чи напівлежали навкруги великої амфори. У вертикальному положенні знаходилося й велике срібне блюдо з монограмою Христа. Майже поряд розташовувалися предмети озброєння, спорядження коня та ін. дрібніші знахідки. Опитування місцевих жителів засвідчило наявність серед речей вуглинок, шматочків кісток. Та більш точних наукових даних зібрати не вдалося, адже вся місцина навкруги була перекопаною скарбошукачами.

Таким чином, величезний набір речей доби середньовіччя (понад 1000 предметів), що сприймався сучасниками сенсаційного відкриття як багатющий скарб, швидше за все, не мав ніякого відношення до схованих у землі і не забраних власником за якихось трагічних обставин «капіталів». Наявність решток дубових дощок і великої кількості тонких золотих платівок-прикрас з отворами для цвяшків свідчить про інше призначення коштовностей. Це були предмети поховального чи поминального інвентарю або залишки поховання надзвичайно впливової, знатної особи, що зустріла свої останні дні на землі Полтавщини.

Тож протягом майже ста років велася і продовжується на сьогодні дискусія вчених навкруги питання, чим була Перещепинська знахідка та як вирішити проблеми її культурно-хронологічної інтерпретації.

Склад комплексу

У складі Малоперещепинського комплексу дослідники виділяють за місцем виробництва кілька груп речей: візантійську, іранську, аварську, кочівницьку-«варварську». Цей поділ дещо умовний, і єдиної думки серед учених щодо цього немає. За призначенням речі скарбу можна поділити на п'ять груп.

Посуд. Налічується 17 золотих та 19 срібних посудин візантійського, іранського та «варварського» виробництва. Найвиразніший серед цієї групи предмет – висока (48,5 см) позолочена срібна візантійська амфора вагою більше 8 кг. Ручки амфори виконані у вигляді дельфінів, тулуб прикрашений смугами рослинного орнаменту. Саме амфора була першою знайдена хлопчиками-пастушками. Решта посуду – це різноманітні вази, блюда, чаша, фруктівниця, кубки, ритон, ложечка та золоті обкладинки дерев'яної посудини. Серед знахідок були виявлені уламки келихів з тонкого скла.

Чи не найбільше уваги серед мистецтвознавців викликала срібна таріль Патерна – єпископа міста Томи на узбережжі Чорного моря рубежу V–VI ст. Таріль виготовлена з різночасових деталей, зокрема, дно – з величезною монограмою Христа – було пізнім, а вінця – ранішими на два століття. З іранських предметів унікальним є блюдо царя Шапура II, де зображено сцену царського полювання. Шкода, що воно збереглося у фрагментах.

Предмети особистого убору. Зі скарбу походять 69 візантійських золотих монет-солідів імператорів Маврікія Тіберія, Фоки, Іраклія, Іраклія II та Костян-

Таріль із зображенням хреста у вінку. Срібло.

Візантія. 629-641 рр.

Таріль єпископа Патерна. Срібло. Візантія. Рубіж V–VI ст.

Графічна реконструкція М.В. Фармаковського. 1913 р.

тина (641-646 рр.), Іраклія та Іракліона (632-641), Константа II (641-648). 26 монет входили до складу масивного намиста, 33 – слугували для нашивання на одяг. Решта предметів цієї групи – браслети, прикраси (пряжки, накладки, наконечники) кількох поясних наборів, уламок шийної гривни, золоті персні, бубонці, сережка з підвіскою та ін. До символів влади у складі комплексу належав золотий скіпетр.

Особливе значення серед вищезазначених прикрас мають золоті персні. На їх щитках вигравіювані монограми власників: як уважають деякі дослідники, Кубрата і засновника болгарської династії Дуло – Органи. Розшифровку монограм здійснили австрійські вчені Й. Вернер, В. Зайбт та російська дослідниця В.М. Залеська. Проте, наведена ними аргументація і прочитання зображень далеко не беззаперечні.

Спорядження коня. Складається з пари срібних стремен і пряжок до них, різноманітних багато орнаментованих бляшок і наконечників ременів, що прикрашали кінську упряж. Збереглися срібні із позолотою накладки від сідла.

Зброя і захисний обладунок. До комплексу входять срібні з позолотою обкладинки щита і сагайдака, залізна сокирка, а також три одиниці клинкової зброї, в т.ч. дволезовий залізний меч, уламок клинка зі збереженим перехрестям. Найкраще вдалося відновити клинок меча з вишукано орнаментованими піхвами та кільцеподібним навершям, виготовлений, імовірно, візантійським майстром.

Чаша. Золото. Сасанідський Іран, V–VII ст.

Чаша з космологічними сюжетами.

Срібло, позолота.
Сасанідський Іран,
V–VII ст.

Блюдо
із зображенням
царя Шапура II
на полюванні.
Срібло.
Сасанідський Іран.
IV ст.

Залишки скрині або саркофагу – 250 квадратних (6,6 x 6,5 см) золотих платівок, – найімовірніше, прикрас дерев'яного саркофагу чи скрині та дрібних цвяшків для кріплення оздоблення.

Крім того, серед перещепинських знахідок траплялися дрібні уламки золотої фольги, шматочки золототканих покривал або одягу. Є відомості про наявність кількох кісток скелету людини.

Отже, з огляду на розмаїття знахідок, не дивно, що археологи та мистецтвознавці назвали Малоперещепинський комплекс найбагатшою знахідкою доби середньовіччя на теренах не тільки Східної, а й усієї Європи.

Застібки від поясу та наконечники ременів. Золото.
Кочівники Східної Європи та Візантія. VII ст.

Кому ж належав «скарб»?

Відповідь на питання, кому ж належав Малоперещепинський комплекс, завжди цікавила дослідників. Перші газетні повідомлення про знахідку 1912 р. містили здогадки про те, що це дари, надіслані візантійським імператором Никифором Фокою київському князю Святославу. Скарб намагалися співставити зі старожитностями антів, нагробованими речами у скарбницях слов'янських військових ватажків тощо. Згодом Малоперещепинський комплекс був долучений ученими до окремої групи старожитностей – поховань вищої знаті VII–VIII ст., що отримала назву «пам'ятки перещепинського кола». Цікаво, що ще два таких комплекси, але бідніші, виявлені у Поворсклі на Полтавщині: біля с. Макухівки під Полтавою (1882 р.) та с. Зачепилівки неподалік Нових Санжар (1928 р.).

Розуміння Малоперещепинського «скарбу» сучасними дослідниками далеко не однозначне. З приводу його етнічної інтерпретації є прихильники належності комплексу хазарам (М.І. Артамонов, О.І. Айбабін, Б.І. Маршак, О.І. Семенов, К.М. Скалон), переважна ж більшість учених, слідом за німецьким археологом Й. Вернером, відносить Малоперещепинський комплекс до числа болгарських старожитностей (З.О. Львова, Р.С. Орлов, І.О. Гавритухін, В.М. Залеська, А.М. Обломський та ін.). Українська дослідниця А.Т. Сміленко вважала багаті кочівницькі пам'ятки Поворскля дружинними похованнями вищої кочівницької аристократії місцевих болгарських і слов'янських племен, підкорених хазарами, а відо-

Прикраси від поясного набору. Золото, скло.
Кочівники Східної Європи. VII ст.

мий російський археолог А.К. Амброз – царським поминальним комплексом типу Кюль-Тегіна (732 р.) у Монголії.

Й. Вернер, який довгий час вивчав середньовічні кочівницькі старожитності Європи і побував на місці знахідки в роки Другої світової війни, прийшов до висновку, що Малоперещепинський комплекс є похованням одного із ханів Великої Болгарії – Кубрата. Ця гіпотеза, підхоплена болгарськими дослідниками В. Бешевлієвим, Д. Овчаровим та ін., стала пануючою в болгарській історичній літературі та науково-популярних публікаціях, перейшла на сторінки підручників. Вона знаходить підтримку й серед окремих учених в Україні.

Але для остаточного вирішення проблеми, хто ж був похований у Малій Перещепині і кому належали поминальні дари, сховані під товщами піску, ще необхідні додаткові дослідження та нові знахідки. Не залишилося вирішеним це питання і в ході міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю відкриття унікальної знахідки (м. Комсомольськ – с. Мала Перещепина, 14-15 серпня 2012 р.), учасники якої відвідали лісові масиви узбережжя Тагамлика і будівництво поряд із місцем знахідки меморіального комплексу.

Тому варто навести думку видатного українського археолога, академіка Національної Академії наук України, доктора історичних наук, професора П.П. Толочка: «Спроба пов'язати із ... [болгарами] відомий Перещепинський скарб, ототожнюючи його із похованням хана Кубрата, ... не може бути визнана безумовною. По-перше, глухих свідoctв про якісь там “дерев'яшки”, можливо, від гробовища, а також про знахідку людських кісток (фрагмент черепа і колінної чашечки) недостатньо для твердження, що ми маємо справу із похованням хана-кочівника, а, по-друге, весь ритуал поховання ніяк не узгоджується із висновком дослідників про християнство Кубрата. Не визначеною також залишається етнічна належність скарбів-поховань біля сіл Келегеї в дельті Дніпра,

Зачепилівка – на Полтавщині, Глоси – на Кіровоградщині, Вознесенка – на Дніпрі. Крім загального висновку про те, що названі старожитності залишені кочівниками, нічого більш конкретного дослідникам встановити не вдалося».

Оковка дерев'яної посудини. Золото.
Кочівники Східної Європи. VI–VII ст.

Рукомийний набір: ківш та глек.

Срібло, позолота.

Візантія. 582-602 рр.

Малоперещепинський «скарб» і Полтавщина у VII ст. н.е.

Археологічні пам'ятки, що складають оточення Перещепинського комплексу, неоднорідні. Останнім часом щодо їх позначення вживається спеціальний термін – «археологічний контекст». Для Перещепинського комплексу він різнотипний: першу групу становлять багаті поховання так званого «перещепинського кола» зі степової смуги Дніпровського Лівобережжя і районів, що до них тяжіють. Серед дослідників варто назвати полтавців І.А. Зарецького і О.К. Тахтаю, які практично першими почали збирати й узагальнювати дані про багаті поховання перещепинського кола. Пізніше цю роботу продовжили українські вчені А.Т. Сміленко, О.І. Айбабін, московський дослідник А.К. Амброз та його учень І.О. Гавритухін, петербурзький фахівець О.І. Семенов. Спираючись переважно на ці комплекси, київський дослідник О.В. Комар підтримав ідеї М.І. Артамонова й О.І. Айбабіна щодо існування окремої перещепинської культури.

Другою складовою контексту Перещепинського комплексу є існування гончарних майстерень з виробництва глеків поширених на Північному Кавказі типів. Пріоритетне місце у вивченні цих старожитностей належить роботам полтавців за походженням – професора М.О. Макаренка і В.А. Грінченка, а також київської дослідниці А.Т. Сміленко. Феномен побутування гончарного посуду у прикордонному середовищі слов'ян та кочівників відомий московський дослідник А.М. Об-

ломський пояснює утвердженням зверхності степових орд над окремими групами землеробського населення і залучення до виробництва посуду спеціально привезених майстрів-гончарів.

До археологічного контексту Малоперещепинського комплексу належать і старожитності типу Білоконі–Лаврики–Чередники – сліди невеликих стоянок кочівницького населення, які виділені Є.О. Горюновим, М.М. Казанським (до речі, цей дослідник, який працює в одному із провідних університетів Франції – Сорбонні, також має полтавські «корені» власного становлення як археолога) та О.О. Щегловою. Поки що відомо не більше десятка таких поселень у басейні Ворскли, здебільшого у Полтавському і Решетилівському районах на Полтавщині.

Ще у 80-х рр. ХХ ст. Р.С. Орловим, на основі аналізу комплексів кочівників V–VII ст., було виділено пам'ятки типу Сивашівки, які він пов'язав із болгарами. До їх кола віднесені і рядові поховання кочівників із невеликого родового могильника, розкопаного А.М. Обломським і Р.В. Терпиловським біля с. Рябівки у Поворсклі, на території Сумської обл. Ці старожитності також відносяться до археологічного контексту Малоперещепинського скарбу.

Отже, у майбутньому, коли в розпорядженні дослідників виявиться більше археологічних матеріалів, напевне, й буде уточнена роль кожного з цих компонентів зі складу археологічного оточення Перещепинського «скарбу», в т.ч. слов'янського населення басейнів Ворскли й Орелі, задіяного в історичних процесах другої половини VII ст.

Доповнюючи наведене вище, згадаємо, що значення Перещепинського комплексу краще усвідомлюється на фоні основної маси болгарських поховань та речових скарбів – «старожитностей антів». У VII ст., в степовій і частково лісостеповій зоні Дніпровського Лівобережжя, старожитності кочівників представлені похованнями типу Сивашівки, а також рештками наземних юртоподібних приміщень зі слов'янських пам'яток Поорілля і Поворскля. Поховання здійснювалися переважно у

більш ранніх курганах, в неглибоких ямах овальної чи прямокутної форми, з перекриттям з дерева, дуже поширеними були підбої в стінці та дні ями. Найчастіше поховання були зорієтованими на північний схід, вище кістяка укладався кінь чи частина його туші (можливо, опудало). Серед інвентарю трапляються предмети поясного набору так званого геральдичного стилю, спорядження вершника і коня, у багатих комплексах – зброя, в тому числі клинки у піхвах з металевими скобами у вигляді літери «Р».

Наявність багатих болгарських поховань дає підставу деяким дослідникам вважати їх належними знаті, а

Кубки. Золото.
Кочівники Східної Європи, VI–VII ст.

Перещепинський «скарб» – унікальним поминальним комплексом. Проте, такі багаті поховання близькі за кількістю й частково речовим складом супутнього інвентарю до слов'янських скарбів з території Дніпровського Лівобережжя, які належали знаті (наприклад, відкритого на півдні Курської області Росії – Гапонівського), а також до аварських поховань воїнів-вершників. З огляду на це, Перещепинський скарб є безпрецедентним явищем для Східної Європи VII ст. Доцільно зазначити, що автор найбільш науково обгрунтованої на сьогодні гіпотези про належність Малоперещепинського комплексу похованню Кубрата – професор Й. Вернер

підійшов до такого розуміння скарбу з Полтавщини під впливом відкриття найбагатших аварських та давно вже відомих центрально- й західноєвропейських комплексів.

Цікавою є думка про розташування в районі дещо південніше Полтави ханської ставки Кубрата, а, можливо, і його попередників, що засвідчується не лише менш багатими похованнями кочівників (сс. Зачепилівка, Макухівка), а й відносно численними рядовими їх старожитностями. Це, зокрема, невеликий могильник біля с. Рябівки на півдні Сумської обл., а також впускні поховання в раніші кургани з півночі Полтав-

Кубки. Срібло.
Кочівники Східної Європи,
VI–VII ст.

щини (с. Постав-Мука) й північного заходу Харківської обл. (с. Дуванка), в зольники на півдні Сумської обл. (с. Березівка), юртоподібні житла на слов'янських селищах Йосипівка, Багате та Чернеччина на півночі Дніпропетровської обл. Всі вони, хоча хронологічно й дуже близькі між собою, проте, все ж неодночасні, що не дозволяє твердити про комплекси великого регіону Лівобережного Лісостепу як сліди війни слов'ян із кочівниками. На це вказує ще й та обставина, що деякі з поховань поєднують слов'янські риси (трупоспалення і місцевий посуд) з кочівницькими (велика прямокутна яма з дерев'яним облаштуванням стін та перекриттям,

зорієтована по лінії захід-схід), як це було у впускному похованні з Дуванки. Вірогідно, мова йде про постійну присутність кочівників-болгар у зоні проживання залежного від них слов'янського населення. В такому разі, перебування ставки Кубрата південніше Полтави є логічним, адже сезонні переміщення кочівників (влітку – на північ, а взимку – на південь, у ближчі до моря райони з м'якішим кліматом) були притаманними всім степовим народам. Можна припускати, що реалізована в Подунав'ї Першим Болгарським царством модель мирного співіснування землеробів-слов'ян з кочівниками-болгарами була започаткована ще у Великій Болгарії, на просторах лісостепового Дніпровського Лівобережжя, куди входила і територія сучасної Полтавщини.

Ритон. Золото.
Аварський каганат. VII ст.

Післяслово

100-річчю виявлення унікальної знахідки в Малій Перещепині були присвячені кілька заходів у Росії й Україні. Зокрема, в Казані відкрилася чергова виставка предметів зі складу «скарбу», привезених до столиці Татарстану з Ермітажу. Більшість казанських фахівців-археологів та істориків, разом із болгарськими вченими, підтримують саме болгарську атрибуцію комплексу, розглядаючи Перещепинський «скарб» у контексті історичних поховальних старожитностей засновників Першого Болгарського царства.

У червні та серпні 2012 р. у Малій Перещепині на Полтавщині відбулося урочисте відзначення 100-річчя виявлення всесвітньовідомого комплексу. «Кубрат збирає своїх нащадків» – таку назву мав черговий собор болгар, присвячений також 1380-й річниці заснування Старої Великої Болгарії. 18 серпня 2012 р. він зібрав кількасот болгар зі всіх куточків України, представників Полтавської обласної та Новосанжарської районної державних адміністрацій, посольства Болгарії, чимало жителів Новосанжарського району. Урочистості не обмежилися традиційним покладанням квітів до місця знахідки «скарбу». Вони включали фахово підготовлений концерт, етнографічне свято, створили традиційну дружню атмосферу українсько-болгарських взаємин, до якої долучилися представники кількох татарських общин України та гості з Російської Федерації.

Полтавці присвятили річниці знахідки міжнародну наукову конференцію «Перещепинський скарб та його епоха», що була проведена у м. Комсомольську та с. Малій Перещепині 14-15 серпня 2012 р. за ініціативи управління культури Полтавської облдержадміністра-

ції, обласного Центру охорони та досліджень пам'яток археології і Полтавської експедиції ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, за підтримки ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат» і відділу культури Новосанжарської райдержадміністрації. Конференція збила більше 30 учених-археологів, істориків, пам'яткоохоронців з України, Болгарії та Російської Федерації.

У доповідях і повідомленнях на науковому зібранні розглядалися питання історії вивчення Малоперещепинського «скарбу» та комплексів перещепинської культури, сучасного стану наукових досліджень цієї непересічної знахідки і результати пошуків досі невідомих предметів з її складу, проблеми вивчення елітарної матеріальної культури Великої і Дунайської Болгарії, старожитностей VI–VIII ст. та етнокультурних зрушень у межір'ччі Дніпра і Дону за цей період.

Учасники міжнародної наукової конференції «Перещепинський скарб та його епоха» на місці знахідки Малоперещепинського «скарбу». 15 серпня 2012 р.

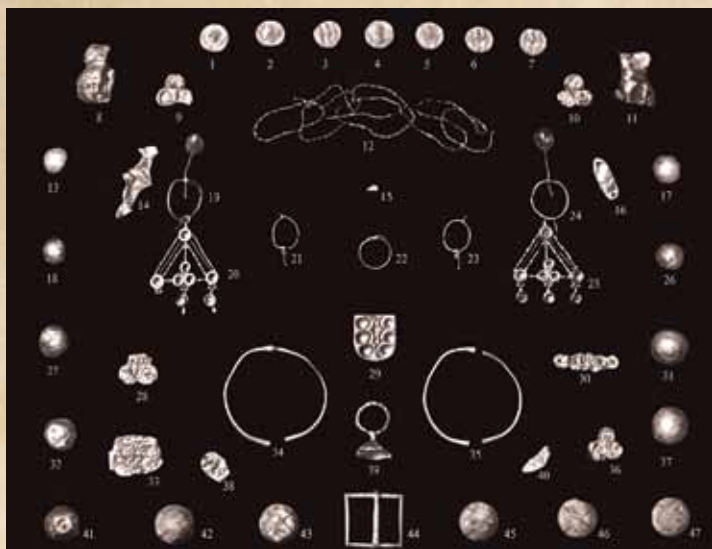
На День археолога учасники конференції відвідали місце знахідки Малоперещепинського «скарбу», ознайомилися з процесом будівництва меморіального комплексу, оглянули місцину, де наприкінці 1928 р. був виявлений за випадкових обставин ще один комплекс перещепинського типу – Зачепилівський. Конференція засвідчила постійний інтерес дослідників до унікальної знахідки навіть через століття після її виявлення і, сподіваємося, стимулювала учасників до підготовки чергових наукових праць з цього приводу. Кілька з них вже оприлюднені друком.

Зокрема, опубліковані дорогоцінні нумізматичні знахідки зі складу Зачепилівського комплексу в колекції Полтавського краєзнавчого музею, що вважалися втраченими в роки Великої Вітчизняної війни. Внаслідок повернення з евакуації у депаспортизованому вигляді частина інших речей комплексу 1964 р. потрапила до збірки Музею історичних коштовностей

Предмети Зачепилівського комплексу.

Золото, срібло.

Фото 1929 р. з архіву ІМК РАН.

України. Це – золоті підвіски, з'єднані ланцюжками з двома сережками, браслети і перстень. Вивчення архівних документів в Інституті історії матеріальної культури Російської Академії наук у Санкт-Петербурзі дозволило відтворити фотографічно 51 предмет Зачепилівської знахідки, що є четвертою за багатством у ряді перещепинських комплексів і «ланкою зв'язку» між двома хронологічними горизонтами культури, репрезентованими найяскравішими знахідками з Перещепини та Вознесенки.

Оприлюднена друком і пірамідальна золота сережка глодоського типу з Полтавщини, виявлена в околицях смт Градизька Глобинського району Полтавської обл., що наразі експонується у скарбниці Одеського археологічного музею НАН України.

Сережка глодоського типу. Золото. Кочівники Східної Європи. Кін. VII – поч. VIII ст. Околиці смт Градизька Глобинського р-ну Полтавської обл. ОАМ НАН України.

Отримані й певні позитивні зрушення у вивченні найпізнішого за часом появи на теренах лівобіччя Дніпра комплексу перещепинської культури – Вознесенського в Запоріжжі. По-перше, здійснене перевидання докладної публікації першовідкривача Вознесенської знахідки, уродженця хут. Цокурівки в межах сучасного с. Великої Рудки Диканського району на Полтавщині В.А. Грінченка (1900-1948), а також вінніпезької брошури М.О. Міллера (1883-1968) з викладом дещо фантастичної гіпотези про належність дослідженого археологічного комплексу могилі князя Святослава (Запоріжжя, 2010). Укладений історіографічний нарис про дослідження цього грандіозного поминального храму на честь померлих кочівників – правителя та вищої знаті, що датується початком – першою чвертю VIII ст.

По-друге, локалізоване місце розкопок В.А. Грінченка 1930 р. – так званого майдану «А» – у промисловій зоні міста, а саме на ділянці забудови комбінату «Запоріжсталь».

Деякі сучасні болгарські історики намагаються довести, що Вознесенський комплекс – це могила першого хана слов'яно-болгарської держави Аспаруха (681-701), який загинув під час військового походу проти хозар. Тому, в 2010 р., за ініціативи обласної спілки болгарської культури та руху «За збереження історичної пам'яті болгар» у Запоріжжі з'явилася меморіальна дошка Аспаруху, розміщена на житловому будинку на так званій «Вознесенській гірці» (пл. Профспілок, 2). 21 вересня 2012 р. на території ВАТ «Запоріжжкокс» відкрита меморіальна дошка на честь В.А. Грінченка і пам'ятний знак на місці, як вважають болгарські активісти, де було досліджене «Вознесенське поховання».

Від часу відкриття Перещепинський комплекс неодноразово зазнавав складних метаморфоз з інтепретацією його культурної належності. На певному етапі він вважався слов'янським. Однак, здається, досі жоден предмет скарбу не знайшов аналогій серед речей із достовірних слов'янських комплексів. Проте, між рядови-

ми речовими наборами слов'ян і кочівників такі відмінності майже відсутні.

Слов'янські старожитності Полтавщини репрезентовані іншими типами прикрас, на відміну від наявних у складі Перещепинського комплексу. В науковій літературі за їх стародавніми добірками утвердилася назва антських скарбів. Антські скарби представлені двома групами. В їх складі зустрічаються пальчасті чи подібні до них фібули, антропологоморфні застібки. Обидві групи скарбів або одночасні (А.М. Обломський, І.О. Гавритухін), або перші дещо раніші за другі (О.В. Комар). Датою приховування скарбів є друга половина – остання третина VII ст.

Деякі з цих скарбів, наприклад, Блажківський, за місцем знахідки, сусідять із пам'ятками типу Білоконі–

Відкриття пам'ятного знаку на місці,
де було досліджене Вознесенське поховання. 2012 р.
м. Запоріжжя, територія комбінату «Запоріжжкокс».

Лаврики–Чередники. Останні представлені поселеннями, віднесеними фахівцями до числа пам'яток перещепинської культури. Це стосується багат шарового селища Вовки, на якому Є.О. Горюновим досліджене приміщення 9 із характерною гончарною керамікою з масткою поверхнею. Інші житла на цьому селищі виявилися типовими слов'янськими. Скарб виявлений неподалік с. Ступки, а досліджене селище Вовки – біля с. Хмарівки Зіньківського району на Полтавщині. Обидва – на правому березі р. Грунь-Ташані, селище – дещо вище за течією річки від скарбу.

Серед скарбів із пальчастими фібулами, які найчастіше зустрічаються, є близька за загальними обрисами група застібок з каймою на щитку із соколиних голівок. Такі фібули достатньо поширені у слов'ян в Лісостепу, зустрічаються як на селищах, так і у складі скарбів, а також відомі в Криму. Щиток подібної фібули із кількома літерами грецького алфавіту знайдений під час досліджень Східного укріплення Більського городища. Літери, розміщені на ньому, на думку професора Б.А. Шрамка, є частиною напису зі слов'янським іменем.

Старожитності степового і місцевого слов'янського населення на Полтавщині знаходяться поряд. Таке суцільство зумовлене проявами етнокультурного зсуву. Механізм останнього, на думку Є.О. Горюнова, полягав у вторгненні в Лісостеп степових алано-болгарських племен і відході місцевого пеньківського населення далі на північ. Учений датував його початком VIII ст. До речі, датування Блажківського скарбу періодом близько середини – третьої чверті VII ст. відповідає датам заривання скарбів (за О.О. Щегловою) й уточнює час цього етнокультурного зсуву. Але більш давні колочинсько-пеньківські традиції в матеріальній культурі ще зберігалися певний час, принаймні, – у VIII ст.

Пам'ятки типу Білоконі – Лаврики – Чередники розташовані переважно поблизу Полтави. Вони були виявлені Є.О. Горюновим. На південь від сучасної обласного центру, неподалік с. Мачухи, близько століття тому відкрито гончарну майстерню, продукція якої –

Глеки
канцерського типу.

Кераміка.

Кін. VII – поч. VIII ст.

Ур. Таранів Яр

між сс. Судіївкою

та Шевченками

в околицях с. Мачухи

Полтавського р-ну й обл.

ПКМ.

уламки канцерських глеків – зустрічалася як на селищах типу Білоконі–Лаврики–Чередники, на поселенні Вовки, так і в складі Вознесенського комплексу.

Пам'ятки типу Білоконі–Лаврики–Чередники стаціонарно майже не вивчалися. Швидше за все, вони належать решткам поселень виділеної рядом дослідників перещепинської культури (М.І. Артамонов, О.І. Айбабин, О.В. Комар, В.В. Приймак). Досі єдиним достовірним об'єктом з-поміж кола цих старожитностей залишається напівземлянка у розкопі № 5 селища Вовки (приміщення 9). Напівземлянка була перекрита групою волинцевських господарських ям, тобто, на підставі стратиграфічних даних вона надійно датується ранішим часом. У заповненні приміщення знаходилися фрагменти гончарної кераміки з масткою поверхнею, на підставі чого рештки житла віднесені до кола старожитностей Білоконі–Лаврики–Чередники зі знахідками уламків канцерського і пастирського посуду. Запропонована для цієї групи поселень назва – пам'ятки *полтавського типу* є, як вже зазначалося, поселенським варіантом старожитностей перещепинської культури, представленої в основному похованнями й випадковими знахідками.

Раніше О.М. Приходнюком та іншими археологами вже виділялися степові елементи в пеньківській культурі на Орелі та в басейні Ворскли. Особливе місце в числі ознак присутності кочівників мають рештки округлих юртоподібних жител. Досліджені поховання у долині р. Ворсклиці (Рябівка, Березівка) – ґрунтові. Співвідношення цих поховань зі старожитностями перещепинського кола потребує нових і детальніших досліджень.

Таким чином, вивчення старожитностей перещепинської культури продовжується, а разом із тим триває процес увічнення місць знахідок її комплексів.

Насамкінець, залишається відзначити, що на місці знахідки Малоперещепинського «скарбу» у Новосанжарському районі втілений у життя перший етап спорудження меморіального комплексу. Він зведений улітку 2012 р. за проектом архітекторів Ю.А. Петрука, Р. Спасова та О.М. Салівон і розміщений на місці встановле-

ного 1989 р., із залученням учасників археологічних обстежень 1967 р., знаку-маркера виявлення видатного комплексу старожитностей.

Це бетонований та огорожений майданчик на курганоподібній дюні посеред лісу, який завершує довгу пряму доріжку. Тут на підвищенні 18 серпня 2001 р., під час I Всеукраїнського з'їзду болгар, встановлено стелу з чорного граніту. На ній висічена родова тамга роду Дуло, з якого походив хан Кубрат, та напис: «В єднанні сила. Великий Кубрат 6-7 століття Р.Х. От Бога поставлен Владетел на стара Велика Болгария. От Болгари Українці 18 август 2001 г.». З часом комплекс буде доповнений бесідкою, дошкою-вказівником про час знахідки «скарбу» безпосередньо на місці знахідки — за 60-80 м на схід — та зеленими насадженнями навкруги, а початок доріжки позначатиме виконана в тривких матеріалах арка. У проекті також спорудження край дороги каплиці і корпусу готелю, паркінгу та стоянки для транспорту туристів.

Таким чином, у Полтавській області, за ініціати-ви і фінансової підтримки Полтавської обласної ради, з'явився перший пам'ятний знак-комплекс, присвяче-ний увічненню місця унікальної археологічної знахід-ки, який має стати осередком міжнародного та науко-вого туризму.

Література

Амброз А.К. Кочевнические древности Восточной Европы и Средней Азии V–VIII вв. / А.К. Амброз // Степи Евразии в эпоху Средневековья / АН СССР, Ин-т археол.; [отв. ред. С.А. Плетнёва]. – М.: Наука, 1981. – С. 10–22. – (Археология СССР: В 20 т.)

Артамонов М.И. История хазар / М.И. Артамонов; Гос. Эрмитаж. – Л.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 1962. – 522 с.

Археология Украинской ССР: В 3-х т. – Т. 3: Раннеславянский и древнерусский периоды / АН УССР, Ин-т археол.; [ред. кол. тому: В.Д. Баран (отв. ред.), М.П. Кучера, П.П. Толочко и др.]. – К.: Наукова думка, 1986. – 576 с.

Археология Української РСР: У 3-х т. – Т. 3: Ранньослов'янський та давньоруський періоди / АН УРСР, Ін-т археології; [ред. кол. тому: В.Й. Довженко (відп. ред.), М.П. Кучера, А.Т. Сміленко]. – К.: Наукова думка, 1975. – 504 с.

Балинт Ч. О принадлежности находки в Малой Перещепине Куврату (история вопроса) / Ч. Балинт // Материалы I тис. н. э. по археологии и истории Украины и Венгрии: сб. н. тр. / НАН Украины, Ин-т археол.; [ред. кол.: И. Эрдели, О.М. Приходнюк (отв. ред.), А.В. Симоненко и др.]. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 54–64.

Беляев О.С. Поховання кочівників на р. Орель / О.С. Беляев, Л.О. Молодчикова // Археологія / АН УРСР, Ін-т археол. – К.: Наукова думка, 1978. – Вип. 28. – С. 84–92.

Білоусько О.А. Середньовічна історія Полтавщини (V – перша половина XVI ст.): Підручник для 7 кл. загальноосв. школи / О.А. Білоусько, О.Б. Супруненко, К.М. Мироненко; Полтав. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. М.В. Остроградського. – Полтава: Оріяна, 2004. – 200, VIII с.

Бобринський А.А. Перещепинский клад // Материалы по археологии России, изд. Императорскою Археологической комиссиею: Доклады, читанные на Лондонском международном конгрессе историков в марте 1913 г. гр. А.А. Бобринским, Е.М. Придилом, М.И. Ростовцевым и др.– Пг.: Тип. Главн. Упр. Уделов, 1914. – № 34. – С. 111–120.

«Вознесенський скарб»: Дві долі, два погляди [В.А. Грінченко. Пам'ятка VIII ст. коло с. Вознесенки на Запоріжжі; М.О. Міллер. Могила князя Святослава] / [упорядн. О.В. Дровосекова]; Запорізьк. обл. центр охорони культури. спадщини. – Запоріжжя: Стат і К°, 2010. – 63 с.

Гавритухин И.О. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст / Гавритухин И.О, Обломский А.М., при участии И.Р. Ахметова, А.В. Мاستыковой, В.Ю. Малашева, В.Е. Родиной,

О.А. Щегловой / Ин-т археол. РАН; Курск. обл. археол. музей; [ред. Г.Е. Афанасьев, И.П. Русанова]. – М., 1996. – 299 с. – (Раннеславянский мир: Археология славян и их соседей, вып. 3).

Гавритухин И.О. Хронология эпохи становления Хазарско-го каганата (Элементы ременной гарнитуры) / И.О. Гавритухин // Хазары. Евреи и славяне: сб. н. тр. – М.–Иерусалим: Мосты культуры; Гешарим, 2005. – Том 16. – С. 409–415.

Граб В.І. Археолог Олександр Тахтай / В.І. Граб, О.Б. Супруненко; ПКМ. – Полтава, 1991. – 78 с.

Грінченко В.А. Пам'ятка VIII ст. коло с. Вознесенки на Запоріжжі / В.А. Грінченко // Археологія / АН УРСР, Ін-т археол. – К.: Вид-во АН УРСР, 1950. – Т. 3. – С. 37–63.

Давня історія України: У трьох томах. – Т. 3: Слов'яно-Руська доба / НАН України, Ін-т археол.; [ред. кол. тому: П.П. Толочко (відп. ред.), Я.Є. Боровський, В.Д. Баран та ін.]. – К.: Ред.-вид. група ІА НАНУ, 2000. – 696 с.

Даркевич В.П. Художественный металл Востока VIII–XIII вв.: произведения восточной торевтики на территории Европейской части СССР и Зауралья / В.П. Даркевич; АН СССР, Ин-т археол. – М.: Наука, 1976. – 200 с.

Дніпрогесьська археологічна експедиція 1927–1932 рр. (Звіти Д.І. Яворницького) / [упорядн. Т. Коростильов, М. Єльников] // Старожитності Південної України; Запорізьк. НУ. – Запоріжжя, 2010. – Вип. 24. – 56 с.

Залеская В.Н. Сокровища хана Кубрата: Перещепинский клад / Залеская В.Н., Львова З.А., Маршак Б.И., Соколова И.В., Фоянкова И.А.; ГЭ; [науч. рук. проекта М.Б. Пиотровский]. – СПб.: Славия, 1997. – 336 с.

Зарецкий И.А. Кладъ, найденный при селе Малая-Перещепина Константиноградского уезда Полтавской губернии / И.А. Зарецкий // Тр. ПУАК; [под ред. И.Ф. Павловского, А.Ф. Мальцева, Л.В. Падалки и В.А. Пархоменко]. – Полтава: Электр. тип. Н.И. Маркевича, 1912. – Вып. 9. – С. 181–206, I табл.

Історія міст і сіл Української РСР: в 26-ти т. Полтавська область / АН УРСР; [ред. кол. тома: Буланій І.Т. (гол. редкол.), Бевзо О.А., Білий П.Х. та ін.]. – К.: Гол. ред. «Укр. Рад. енциклопедії», 1967. – 1028 с.

Комар А.В. Предсалтовские и раннесалтовский горизонты Восточной Европы (вопросы хронологии) / А.В. Комар // Vita antiqua: сб. н. пр. / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка; Т-во археол. та антроп.; [ред. кол.: Гладких М.І., Андрощук Ф.О., Борисенко В.К. та ін.]. – К.: ДФ «Есе», 1999. – № 2. – С. 111–137.

Комар А.В. Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII – начала VIII в. / А.В. Комар // Степи Европы в эпоху средневековья: сб. н. тр.; Дон. НУ; [гл. ред. А.В. Евглевский]. – Т. 5: Хазарское время. – Донецк: Изд-во Дон. НУ, 2006. – С. 7–244.

Комар О.В. Колекція Зачепилівського («Новосанжарського») комплексу 1928 р.: втрачене і збережене / О.В. Комар, В.М. Хардаєв // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2011: зб. н. пр. / ЦП НАН України і УТОПІК; Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА; [редкол.: Івакін Г.Ю., Ковальова І.Ф., Кулатова І.М. та ін.; наук.

і відп. ред. Супруненко О.Б.]. – К. – Полтава: ЦП НАН України і УТОПІК, 2011. – С. 101-115.

Кочівники України = Koszownicy Ukrainy: Каталог виставки / НАН України, Ін-т археол.; Мін. культ. і мист. України; Muzeum Śląskie; [авт.: J. Chochorowski, О. Моця, В. Мурзін, С. Скорий, L. Szaraniec]. – Katowice: Wyd-wo «STAPIS», 1996. – 248 с.

Кошлатий О.Б. Найбагатший скарб Європи (до 100-річчя унікальної знахідки під Малою Перещепиною): наук.-популяр. нарис / О.Б. Кошлатий. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 28 с.

Кропоткин В.В. Клады византийских монет на территории СССР / В.В. Кропоткин // Свод археологических источников. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – Вып. Е 4 – 4. – 64 с., 1, 14 табл.

Луконин В.Г. Искусство древнего Ирана / В.Г. Луконин. – М.: Искусство, 1977. – 232 с.

Львова З.А. К проверке оснований реконструкции перещепинского меча / З.А. Львова, А.И. Семенов // Археологический сборник Государственного Эрмитажа: сб. н. тр. / Гос. Эрмитаж; [ред. М.Б. Шукин] – Л.: Искусство, Лен. отд-е, 1985. – № 26. – С. 77-87.

Львова З.А. Облицовка сооружения из Перещепинского комплекса / З.А. Львова // Материалы по археологии и этнографии Таврии: сб. н. тр. / Крым. отд-е Ин-та востоковедения им. А.Е. Крымского НАН Украины; [ред.-сост. А.И. Айбабин]. – Симферополь: Таврия, 1993. – Вып. III. – С. 111-115.

Львова З.А. Варварская группа вещей из Перещепинского комплекса / З.А. Львова // Материалы по археологии и этнографии Таврии: сб. н. тр. / Крым. отд-е Ин-та востоковед. им. А.Е. Крымского НАН Украины; [ред.-сост. А.И. Айбабин, С.А. Плетнева]. – Симферополь: Таврия, 1994. – Вып. IV. – С. 257-265.

Макаренко Н. Перещепинский клад: (Предварительное сообщение) / Н. Макаренко // ИАК. – СПб., 1912. – Доп. к вып. 46. – С. 207-211; *передрук*: Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2012: зб. н. пр. / ЦП НАН України і УТОПІК; ЦОДПА; [редкол.: Івакін Г.Ю., Ковальова І.Ф., Кулатова І.М. та ін.]; наук. і відп. ред. Супруненко О.Б.]. – К.–Полтава, 2012. – С. 15-25.

Малоперещепинський скарб (до 85-річчя унікальної знахідки): Буклет / Авт. Д. Левченко, В. Приймак, О. Супруненко; УК ПОДА; ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 1997. – 8 с.

Маршак Б.И. Перещепинский клад: (К выставке «Сокровища искусства древнего Ирана, Кавказа, Средней Азии») / Б.И. Маршак, К.М. Скалон; Гос. Эрмитаж. – Л., 1972. – 20 с.

Махно Е.В. Разведка 1966 года в Полтавской области / Е.В. Махно, А.М. Рутковская // Археологические исследования на Украине в 1965–1966 годах: сб. н. ст. / АН УССР, Ин-т археол.; [отв. ред. П.П. Толочко]. – К.: Наукова думка, 1967. – Вып. I. – С. 215-223.

Міллер М. Могила князя Святослава / Проф. д-р Михайло Міллер; Осередок укр. культури й освіти. – Вінніпег: Культура й Освіта, 1951. – 15 с.; *передрук*: Міллер М.О. Могила князя Святослава / М.О. Міллер // Старожитності. – м. Київ. – 1993. – № 7-10. – С. 15-18.

Мокляк В.О. Мала Перещепина с. Місцезнаходження скарбу – поховання кочівника (VII ст. н.е.), пам'ятник хану Курбату / В.О. Мокляк // Звід пам'яток історії та культури України: Полтав-

ська область. Новосанжарський район / УК ПОДА; ЦОДПА; ПКМ; [упорядк., підг. до друку та передм. В.О. Мокляк]. – Полтава: Ди-
вобіт, 2007. – С. 96-98.

Нестуля О.О. Проблема Малоперещепинського «скарбу» в кон-
тексті українсько-російських культурних відносин (1917-1930 рр.)
/ О.О. Нестуля, С.В. Нестуля // Старожитності Лівобережного
Подніпров'я – 2012: зб. н. пр. / ЦП НАН України і УТОПІК; Ін-т
археол. НАН України; ЦОДПА; [редкол.: Івакін Г.Ю., Ковальо-
ва І.Ф., Кулатова І.М. та ін.; наук. і відп. ред. Супруненко О.Б.]. –
К.–Полтава: ЦП НАН України і УТОПІК, 2012. – С. 146-151.

Плетнева С.А. От кочевий к городам. Салтово-маяцкая куль-
тура / С.А. Плетнева // Материалы и исследования по археологии /
АН СССР, Ин-т археол. – М.: Наука, 1967. – № 146. – 197 с.

Плетнева С.А. Очерки хазарской археологии / С.А. Плетнева.
– М., 2000. – 365 с.

Плетнева С.А. Кочевники Южнорусских степей в эпоху сред-
невековья (IV–XIII века): Учебн. пособие / С.А. Плетнева; Ин-т
археол. РАН; Воронеж. гос. ун-т; [отв. ред. А.З. Винников]. – Воро-
неж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2003. – 250 с.

Полтавщина: Енциклопедичний довідник: [відп. ред. А.В. Куд-
рицький]. – К.: Укр. енциклопедія, 1992. – 1024 с.

Приймак В.В. Идеи Е.А. Горюнова в свете изучения систем рас-
селения Днепровского Левобережья I тыс. н.э. / В.В. Приймак //
Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регио-
не на исходе римского времени и в раннем средневековье: сб. н. тр. /
РАН, Ин-т истории материальной культуры. – СПб.: Петербургское
востоковедение, 2004. – С. 282-287.

Приймак В.В. Малоперещепинський «скарб» / В.В. Приймак,
О.Б. Супруненко; ЦП НАН України і УТОПІК; ЦОДПА. – К.–
Полтава: АСМІ, Археологія, 2005. – 24 с.

Приймак В.В. Путивльське удільне князівство Чернігово-
Сіверщини / В.В. Приймак; ЦП НАН України і УТОПІК; ІКЗ
«Більськ». – Полтава: ЦП НАН України і УТОПІК, 2007. – 180 с.

Приймак В.В. Этнокультурный сдвиг на территории Днепров-
ского Левобережья VII–VIII вв. (Степь и южная полоса Лесостепи)
/ В.В. Приймак // Старожитності Лівобережного Подніпров'я –
2012: зб. н. пр. / ЦП НАН України і УТОПІК; Ін-т археол. НАН
України; ЦОДПА; [редкол.: Івакін Г.Ю., Ковальова І.Ф., Кулато-
ва І.М. та ін.; наук. і відп. ред. Супруненко О.Б.]. – К. – Полтава:
ЦП НАН України і УТОПІК, 2012. – С. 60-93.

Приймак В.В. Про Перещепинський «скарб» / Приймак В.В.,
Супруненко О.Б. // Свічадо Подніпров'я: краєзн. альманах / Комс.
ІКМ; Музей істор. ВАТ «Полтав. ГЗК»; [ред. кол.: Слівіна М.Ю.,
Стахів М.П., Власюк І.М.; гол. ред. Стахів Т.А.]. – Комсомольськ:
Argiori print, 2013. – Кн. VIII. – С. 73-80.

Приходнюк О.М. Новые данные о пеньковской культуре в Сред-
нем Поднепровье / О.М. Приходнюк // Раннеславянский мир:
сб. н. тр. / РАН, Ин-т археол. – М., 1990. – С. 75-108.

Приходнюк О.М. Пеньковская культура: Культурно-хроноло-
гический аспект исследования / О.М. Приходнюк. – Воронеж: Изд-
во Воронеж. ун-та, 1998. – 170 с.

Приходнюк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.) / О.М. Приходнюк; НАН України, Ін-т археол. – К.-Чернівці: Прут, 2001. – 285 с.

Приходнюк О.М. Пастирське городище / О.М. Приходнюк; НАН України Ін-т археол. – К. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 245 с.

Редина Е.Ф. Серьга глосоского типа из Градижска / Редина Е.Ф. // ААЛУ / Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 2000. – № 1-2 (7-8). – С. 3, 4 обкл.

Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею / Михайло Рудинський // Збірник, присвячений 35-річчю Музею: зб. н. пр. / Полтав. держ. музей ім. В.Г. Короленка; [під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка]. – Полтава: 1-ша раддрукарня «Полтава-Поліграф», 1928. – Т. I. – С. 29-62.

Рутковская Л.М. Археологические памятники пограничья Лесостепи и Степи / Л.М. Рутковская // Археологические исследования на Украине в 1967 г.: сб. н. ст. / АН УССР, Ин-т археол.; [отв. ред. П.П. Толочко]. – К.: Наукова думка, 1968. – Вып. II. – С. 204-207.

Семенов А.И. К реконструкции состава комплексов перещепинского круга / А.И. Семенов // Археологический сборник Государственного Эрмитажа: сб. н. тр. / Гос. Эрмитаж; [ред. Я.В. Доманский] – Л.: Искусство, Лен. отд-е, 1986. – № 27. – С. 92-98.

Семенов А.И. К реконструкции состава Макуховской находки (из истории изучения памятников перещепинского круга) / А.И. Семенов // Сообщения Государственного Эрмитажа: сб. н. ст. / Гос. Эрмитаж; [ред. кол.: В.А. Суслов (отв. ред.), С.П. Борисовская, Н.Г. Горбунова и др.]. – Л.: Искусство, Лен. отд-е, 1986. – Т. LI. – С. 32-35.

Семенов А.И. Утраченные предметы памятников Перещепинского круга / А.И. Семенов // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2012: зб. н. пр. / ЦП НАН України і УТОПК; Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА; [редкол.: Івакін Г.Ю., Ковальова І.Ф., Кулатова І.М. та ін.; наук. і відп. ред. Супруненко О.Б.]. – К.–Полтава: ЦП НАН України і УТОПК, 2012. – С. 26-31.

Сидоренко Г.О. Довідник з археології України. Полтавська область / Г.О. Сидоренко, Є.В. Махно, Д.Я. Телегін; Ін-т археол. АН УРСР; УТОПК; [ред. кол.: Д.Я. Телегін (відп. ред.), Г.Т. Ковчаненко, М.П. Кучера]. – К.: Наукова думка, 1982. – 108 с., 2 карти.

Смиленко А.Т. Находка 1928 г. в г. Новые Сенжары (по материалам обследования А.К. Тахтая) / А.Т. Смиленко // Славяне и Русь: сб. н. ст. / АН СССР, Ин-т археологии; [отв. ред. Б.А. Рыбаков]. – М.: Наука, 1968. – С. 158-166.

Сміленко А.Т. Глосоські скарби / А.Т. Сміленко; АН УРСР, Ін-т археол. – К.: Наукова думка, 1965. – 85 с.

Сміленко А.Т. Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II–XIII ст.) / А.Т. Сміленко; АН УРСР, Ін-т археол. – К.: Наукова думка, 1975. – 212 с.

Соколова И.В. Монеты Перещепинского клада / И.В. Соколова // Византийский временник: сб. н. ст. – М., 1993. – Т. LIV.

Соколова И.В. Монеты Перещепинского клада: Каталог / И.В. Соколова // Византийский временник: сб. н. ст. – М., 1996. – Т. 56 (81).

Сокровища хана Кубрата: Каталог выставки / В.Н. Залеская, З.А. Львова, Б.И. Маршак, Р.Х. Теляшев; ГЭ; [общ. ред. М.Б. Пиотровского]. – СПб.: Славия, 1997. – 137 с.: ил.

Степи Евразии в эпоху средневековья // Археология СССР: В 20 т. / АН СССР, Ин-т археол.; [отв. ред. С.А. Плетнева]. – М.: Наука, 1981. – 302 с.

Супруненко О.Б. На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць / Супруненко О.Б.; Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА; [відп. ред. П.П. Толочко]. – Полтава: Археологія, 1998. – 157 с.

Супруненко О.Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис / О.Б. Супруненко; ЦП НАН України і УТО-ПІК; ЦОДПА. – К. – Полтава: Гротеск, Археологія, 2007. – 124, XII с. – (Мат-ли до «Зводу пам'яток історії та культури»).

Супруненко О.Б. «Перещепинський скарб та його епоха»: Міжнародна наукова конференція у Комсомольську / О.Б. Супруненко // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2012: зб. н. пр. / ЦП НАН України і УТОПІК; Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА; [редкол.: Івакін Г.Ю., Ковальова І.Ф., Кулатова І.М. та ін.; наук. і відп. ред. Супруненко О.Б.]. – К.–Полтава: ЦП НАН України і УТОПІК, 2012. – С. 3-14.

Сухобоков О.В. Дніпровське лісостепове Лівобережжя у VIII–XIII ст. (за матеріалами археологічних досліджень 1968-1989 рр.) / О.В. Сухобоков; НАН України, Ін-т археол. – К.: Наукова думка, 1992. – 216 с.

Толочко П.П. Кочевые народы степей и Киевская Русь / П.П. Толочко. – К.: Абрис, 1999. – 199 с.

Шаповалов Г.І. До питання про місце загибелі та поховання князя Святослава Ігоровича / Г.І. Шаповалов // Культурологічний вісник: наук.-теор. зорічч. Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 10. – С. 3-7.

Шрамко Б.А. Ранньосередньовічне поселення в Більську / Б.А. Шрамко // Археологія; АН УРСР, Ін-т археол. – К.: Наукова думка, 1980. – № 35. – С. 74-79.

Щеглова О.А. Волынецкий горизонт поселения Вовки / О.А. Щеглова // Краткие сообщения Института археологии; АН СССР, Ин-т археол. – М.: Наука, 1987. – № 190. – С. 43-48.

Щеглова О.А. О двух группах «древностей антов» в Среднем Поднепровье / О.А. Щеглова // Материалы и исследования по археологии Днепровского Левобережья: сб. н. ст.; РАН, Ин-т археол.; Курск. обл. краев. музей. – Курск, 1990. – С. 162-204.

Етнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э. / В.Д. Баран, Е.В. Максимов, А.Т. Смиленко и др.; АН УССР, Ин-т археол.; [ред. кол.: В.Д. Баран (отв. ред.) и др.]. – К.: Наукова думка, 1985. – 184 с.

Вернер Йоахим. Погребалната находка от Малая Перещепина и Кубрат – хан на Българите / Йоахим Вернер; БАН; [пер. Михаил Матлиев; отгов. ред. Димитр Овчаров]. – София: Изд-во на БАН, 1988. – 56, 32, 2 с.

Витанов Д. Открыване и идентификация на гроба на хан Кубрат край. Полтава / Д. Витанов, А. Супруненко, И. Кулатова; БАН //

Списания на Българската Академия на науките. – София: Изд-во БАН, 1991. – Т. 3. – С. 9-14.

Витанов Д. Прабългарска ханска атрибуция на Перещепинската находка: (По архивни и данни от експертизата на колекция № 1930 на Дожавния Ермитаж на СССР в Ленинград) / Д. Витанов // Списания на Българската Академия на науките. – София: Изд-во на БАН, 1989. – Т. 4. – С. 11-18.

Marshak B. Silberschatze des Orients / B. Marshak. – Leipzig, 1986. – 428 s.

Werner J. Der Grabung von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren / J. Werner; Bayerische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse: Abhandlungen. – München, 1984. – N. F. H. 91. – 90 s.

Уламки фібул. *Бронза, позолота.*

Слов'яни. VII ст. Східне укріплення Більського городища, с. Більськ Котелевського р-ну Полтавської обл.; с. Берстевенька кол. Костянтиноградського пов. Полтавської губ. ПКМ.

Підвіски, сережки, перстень та браслети. Золото. VII ст.
с. Зачепилівка Новосанжарського р-ну Полтавської обл.
Знахідка 1928 р. Музей історичних коштовностей України.

Науково-популярне та репринтне видання

МАЛОПЕРЕЩЕПИНСЬКЕ ДИВО

На обкладинці:

предмети Малоперещепинського «скарбу»;
портрет І.А. Зарецького роботи Є.В. Путрі;
фрагмент топографічної карти 1900-х рр.
(обробка Littlesnake);
вигляд Малоперещепинської знахідки
за малюнком М.О. Макаренка 1912 р.

Оригінал-макет видання підготовлений
у Центрі охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації
(36011, м. Полтава, вул. Комсомольська, 37,
тел. (05322) 2-26-12)

Відповідальна за випуск — **І.М. Кулатова**.
Комп'ютерний набір та коректура — авторські.
Художник — **Т.В. Менчинська**.
Технічний редактор, дизайн
та комп'ютерна верстка — **С.В. Хорєв**.

Здано в набір: 21.09.2012. Підписано до друку: 17.05.2013.
Формат 60x84/16. Папір крейдяний. Гарнітура Светлана.
Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 6,72. Ум. друк. арк. 6,58.
Тираж 500 прим. Вид. № 165. Зам. .

Видавець і виготовлювач:
ТОВ «АСМІ»
36011, м. Полтава, вул. В. Мішенка, 2.
Тел./факс: (0532) 56-55-29.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3357 від 25.12.2008 р.